

Ezerkilencszáznolcvankilenc decembere¹ óta Romániában a társadalmi viszonyok átstrukturálódtak, és ezzel teljesen új típusú problémák jelentek meg. A kialakuló érdekellentétek közepette a politikai átmenet kezdeti szakaszát konfliktusok jellemezték. A gazdasági szerkezetváltás inflációt, gazdasági recessziót, munkanélküliséget generált. A reáljövedelmek drasztikusan lecsökkentek, és az életszínvonal rohamosan romlott, a vásárlóerő erodálódott – a szegénység mértéke folyamatosan növekedett.²

A makrogazdasági folyamatok (az állami vállalatok egy részének a privatizációja, átszervezése, feldarabolása, a versenyhelyzet kialakulása) sokak számára kedvezőtlen volt: a romániai társadalom viszonylatában is beszélhetünk az „átmenet veszteseiről” (lásd Ferge, 1996; Emigh; Szelényi, 2001). A gazdaságpolitikai lépések határozatlansága és egészében véve a szerkezeti átalakulás lassúsága hozzájárult a lakosság szociális polarizálásához. Jelentős arányú társadalmi csoportok marginalizálódtak, kerültek (többszörösen) deprivált helyzetbe (Molnár, 2000; Szelényi és mtsai, 2001; Pop, Tešliuc, 2001). Az átmenet veszteseinek társadalmi exklúziója folyamatosan növekszik és megjelenik az „új szegények” kategóriája (Andorka 1997; Emigh, Szelényi, 2001; Tarkowska, 2001; Spéder, 2002 stb.).

A fentiek kapcsán két vonatkozást kell kiemelni, ami e tanulmány³ szempontjából kulcsfontosságú: az átmenet során úgy a társadalmi rendszer, mint az egyéni *életvilág* működésének logikája megváltozott. Egyrészt, a társadalmi rendszer működésében általánossá vált a piaci, munkaerő-piaci, politikai stb. *verseny*, amelynek szabályozó funkciója van. Másrészt, az *életvilág* szintjén az egyének bármiféle cselekvésük során állandóan ki vannak téve a szintén általánossá vált *kockázatnak*⁴: az egyének döntéseiket, amelyek mindennapi boldogulásukat szolgálják gyorsan vál-

1. 1989 decemberét konvencionális okokból használjuk referenciapontnak, vonatkoztatási momentumnak – a szakirodalom és a közvélekedés ezt a dátumot tekinti vízválasztónak. Viszont az „1989 előtt – 1989 után” korszakolás azonban több szempontból félrevezető. Ebben a tanulmányban tárgyalt folyamatok, a versenyviszonyok kialakulása és a kockázati társadalom kiépülésének valódi kezdete – amit az árliberalizáció, a privatizáció kezdete, a piaci mechanizmusok kialakulása, a munkanélküliség akuttá válása kísért – nem mindig esett egybe ezzel a dátummal.

2. A szegénységi ráták dinamikája Romániában 1995-2000 között (forrás: AIG (Ancheta Integrată în Gospodărie). Szerkesztett táblázat.):

Év	Szegénységi ráta	Extrém szegénység
1995	25,3	8,0
1996	19,9	5,1
1997	30,1	9,5
1998	33,8	11,7
1999	41,2	16,6
2000	44,0	–

3. A tanulmány a Kutatási Programok Intézete támogatásával készült, a Zárójelentés átdolgozott változata.

4. A kockázat fogalmát a becki (1986) értelemben használjuk; kifejtésére visszatérünk.

tozó körülmények között kénytelenek meghozni, vállalva annak valószínűségét, hogy döntésük nem megfelelő, a következmények ellentétesek szándékaikkal.

Témánk szempontjából a társadalmi átment két legfontosabb következménye a *verseny* és a *kockázat* általánossá válása.

Jelen tanulmány tárgya az *új szegények* túlélési életstratégiái.⁵ Szemléletmódja fenomenológiai, elsősorban az aktorok szempontjából közelíti meg a túlélési életstratégiák kérdését, és az ők szempontjukból próbálja megérteni és interpretálni azokat.

A tanulmány empirikus alapja egy 2002-ben elvégzett terepkutatás⁶, amelyben arra a kérdésre kerestük a választ, hogy: Milyen típusú életstratégiákat alkalmaznak az új szegények a rendelkezésre álló erőforrások függvényében? 79 életút-interjú készítettünk háztartásfőkkel (azt, hogy ki számít háztartásfőnek, azt a kiválasztott háztartásokban lakók döntésére bíztuk), valamint megfigyelést végeztünk kilenc erdélyi településen: Kolozsvár, Marosvásárhely, Torda, Petrozsény, Zilah és Balánbánya (városok), valamint Székelykocsárd, Magyarpalatka és Csíkmadaras (falvak).

A továbbiakban röviden bemutatjuk a romániai *új szegények* (és *új szegénység*) megjelenésének folyamatát, majd a legfontosabb túlélési életstratégiákat elemezzük. Ezeket két nagy csoportba soroljuk. Az egyik csoportba tartoznak azok, amiket „*passzív stratégiáknak*” nevezünk. Leírásunk során rámutatunk, hogy bizonyos típusú, rendkívül deprivált, korlátolt kiterjedésű hálózati kapcsolatokkal bírók rendezkednek be ilyen stratégiára. Ennek lényege: már létező erőforrások átcsoportosítása, a költségek – ezzel a fogyasztás, s emezzel pedig az életmód – szerkezeti átalakulása a '89 előtti helyzethez képest. A másik csoportba tartoznak azok a stratégiák, amiket *aktív stratégiáknak* nevezünk. Ezt főleg az különbözteti meg az előbbitől, hogy azok, akik viszont ilyenre rendezkednek be, bizonyos, *jellegetes tevékenységekkel* próbálják erőforrásaikat és jövedelmeiket bővíteni. Mind a két típus esetében külön kitérünk arra, hogy miképpen hat ki az egyének gazdasági-szociális helyzete, stratégia-választása a személyes – hálózati – kapcsolataikra, illetve ezek milyen szerephez jutnak az egyéni túlélési stratégia követésében.

A rendszerváltást követően az életstratégiák változása azt is jelentette, hogy az életstratégiák kidolgozásának és követésének mezőnye áttevődött a *rendszer* (azaz *társadalmi környezet*) szintjéről az *egyéni életvilág* szintjére.

1989 decembere előtt a lehetséges életstratégiákat az akkori társadalmi rendszer szigorúan kijelölte az egyének számára, míg 1989 után az életstratégiák kidolgozásának a „kompetenciája” átkerült az magánélet szintjére, az egyének „illetékességi” körébe. 1989 előtt a rendszer mintegy „előírta”, felkínálta a lehetséges életstratégiák körét, amihez az erőforrásokat is biztosította (munkahely, lakás, szociális ellátás), cserében viszont az egyének felvállalták a nekik szánt passzív szerepet, és nem tanúsítottak majdnem semmiféle ellenállást a rendszerrel szemben. Az életstratégiákat, amelyeket követni „kell” lényegében a rendszer „adta”. Konkrét utat ebben ugyan a rendszer nem mindig mutatott, de meghatározta és behatárolta azokat a boldogulási módokat, amelyeket az egyének követtek. A rendszer meghatározható, kiismerhető irányokba tiltott és korlátolt bizonyos egyéni boldogulási stratégiákat, de a éppen a korlátozások által is meghatározta az egyének útját, mert azok éppen a rendszer kisebb ellenállásának (korlátozásá-

5. Kutatásunk során azokkal készítettünk interjúkat, akik a kérdés pillanatában a továbbiakban megnevezett 9 településen éltek. Ezért tanulmányunk nem tér ki a vendégmunka kérdésére, aminek számottevő irodalma van.

6. A terepkutatás különböző fázisaiban a jelen tanulmány szerzőjén kívül még hét szociológus diák vett részt, akiknek közreműködését ezennel is megköszönöm.

nak) irányába cselekedtek vagy megtanulták a rendszer kijátszásának elveit (TSZ-beli termékek „eltulajdonítása”, soron kívül jutás bizonyos élelmiszerekhez, gyárbeli eszközök vagy anyagok felhasználása magáncélból stb.). Mindezek az életstratégiák az aktorok számára alig jelentettek cselekvési szabadságot, hanem inkább a rendszer kijátszását éppen azért, hogy a rendszer feltételei között boldoguljanak.

Így nem arra gondolunk, hogy a rendszer képes lett volna teljes egészében meghatározni, és teljes egészében ellenőrizni az összes lehetséges társadalmi cselekvést és életstratégiát. Az egyének a nehezebb időkben, korlátok között is képesek alakítani a környezetükön és az életkörülményeiken, mint ahogy alakítottak is. Itt arra utalunk, hogy az egyének többsége által követett életstratégiák – és implicit az életpályák – kidolgozásában a rendszernek döntő szerepe volt. Például: általános érvényű volt a kötelező munkavállalás, aki ettől eltért, nem dolgozott, azt megfosztották a társadalmi juttatásoktól. (Hunya; Réti; Süle; Tóth, 1990). Vagy – például – az a tanár aki elhagyta a számára, egyetemi tanulmányai után kijelölt munkahelyet az első három évben, az a továbbiakban aligha gyakorolhatta szakmáját, nem tanulhatott tovább.

A 89-es változás következtében megszűntek a rendszer által előírt pályák, az általánossá vált verseny és kockázat kontextusában az egyéneknek maguknak kell megtalálniuk a számukra legmegfelelőbb stratégiát. Így az egyéneknek immár egy dinamikus környezetben kell számukra megfelelő döntéseket hozni, „magukra maradvá” a rendszer „óvó” felügyelete nélkül. A fentiekből kiindulva, a továbbiakban a verseny, kockázat, rendszer, életvilág fogalmi segítségével a tágabban értelmezett átmenet kontextusában elemezzük a túlélési-adaptációs életstratégiák kérdéskörét.

A KOCKÁZAT ÉS A VESZTESEK

Az átalakulás következményeként a társadalmi rendszerben új szereplők, viszonyok és folyamatok jelennek meg (Genov, 1999), amelyeknek következtében az egyének – osztály- és csoport-hovatartozástól függetlenül – elveszíthetik társadalmi pozíciójukat és státusukat: például könnyen munkanélkülivé válhatnak. A „kockázatok árnyékában” egyének elveszíthették a „biztosítékaikat”, védettségüket: a felfele való mobilitás lehetősége megnőtt, de a lefele való mobilitás kockázata is jóval nagyobb lett (Beck, 1986). Más szavakkal: a kockázati tényezők generalizálódtak, mindenkire egyaránt hatottak, valamint egyenlőtlenséget hoznak létre⁷. A munkaerőpiac szerkezete is átalakult, követte a korábban említett gazdasági szerkezetváltozást és szigorú piaci kereslet-kínálat elv alapján kezdett el működni (vö. Berevoiescu és mtsai, 1999). Az osztály- és csoport-hovatartozási kötöttségek megszűntével a csoport-identifikációs kapcsolódások és kötődések is eltűntek: a szegénység, munkanélküliség elvesztette osztályrelevanciáját, egyéni sorssá vált. Így a szegénység rekrutációs bázisa is kiterjedt (vö. Spéder, 2002). A társadalmi rendszerre és az egyéni életvilágokra jellemző dinamika, a változékonyság és az instabilitás a társadalom minden tagjára egyformán kockázatot jelent. Ha például bizonyos ismeretekre, tudásokra, készségekre és tapasztalatokra a piacon nincs többé kereslet, akkor a munkavállaló

7. A szegénység rendszerváltás utáni alakulására lásd a 3-as számú lábjegyzetet. A társadalmi egyenlőtlenség mértékét jelző GINI-index időbeni alakulása: 1989: 0,210; 1995 0,308; 1996 0,298; 1997: 0,284; 1998: 0,301. (Pop és mtsai, 2001:29).

státusától, pozíciójától függetlenül, osztály-hovatartozástól függetlenül fennáll a lefelé irányuló mobilitás veszélye. A munkapiacra a technológiai változás nyomán bizonyos tudások és készségek természetesen elértéktelenedtek, ami munkanélküliséget, szegénységet generált. Például a kitermelőiparban dolgozók – a bányászok – szakértelme és tudása iránti kereslet az utóbbi években jelentősen lecsökkent, így ehhez a szakmai kategóriához tartozók esetében fokozottabb a munkanélküliség, az elszegényedés kockázata.

AZ „ÚJ SZEGÉNYEK”

Melyik társadalmi kategóriákat érintette leginkább az elszegényedési hullám? Kik az *új szegények*? A rendszerváltás következtében egy új természetű és jellegű szegénység jelent meg a tér-ségben. Ez a szegénység kiterjedtségét, helyét, mélységét, dinamikáját és a szegények életmódját tekintve egyszerűen más. Egyik legfontosabb jellemzője, hogy megjelenésének az oka strukturális: az egyének akaratuktól, orientációjuktól, eddigi boldogulási készségeiktől, sőt eddigi gazdasági állapotuktól *függetlenül* lettek szegények, vagyis egy új, átrendeződött mezőnyben kevés esélyük volt, hogy saját sorsukat számukra kedvező módon befolyásolják⁸.

Az *új szegények* rétege tipikusan a posztkommunista periódus elszegényedettjeit jelenti, mindazokat, akik leginkább ki voltak téve a kockázatoknak, és akik kumulált hátrányos helyzetben élnek (ilyenek a falusi sokgyermekes családok, az elsőgenerációs városlakók, a mono-indusztriális városokban élő lakosság, a munkanélküliek és a nyugdíjasok, a kizárólag bérből élők, a gyerekek és az egyszülős családok). Az *új szegénység* szocio-kulturális és demográfiai szemszögből a következőképpen néz ki: az *új szegények* körében túlreprezentáltak a fiatalok, a tartósan munkanélküliek, a sokgyermekes családok, az alacsonyan képzett háztartásfők, az ipari városok lakói (vö. Tarkowska, 2001). Ez a kör tehát többnyire városban koncentrálódik, és rendszerint ott is szegregálódik (vö. Pásztor, 2002).

A gazdasági szerkezetváltozás és a kockázati társadalom kialakulása megváltoztatta a szegénység természetét: új szegénységet termelt. Az újszegénység terminus először a nyolcvanas években, Nyugat Európában jelent meg (Silver, 1996) de a szakemberek különbözőképpen értelmezték, és eltérő jelentéseket is kapcsoltak hozzá (uo.). Franciaországban például inkább az exklúzió fogalmát, míg Nagy Britanniában az exklúzió mellett – amerikai mintára – az underclass fogalmát is használták. A fogalom a kelet-európai változások nyomán futott be karriert. Az újszegénység jelentése jobban megérthető, ha a hagyományos, vagy régi szegénységgel való különbségre fókuszálunk.

A hagyományos szegénység a modern osztálytársadalomban megjelenő szegénységre jellemző. Ebben a vonatkozásban a szocialista országok nem sokkal különböztek a nyugati kapitalista társadalmaktól (Spéder, 2002). A hagyományos szegénységet az iskolázottság és az osztályhelyzet határozta meg: az alacsonyabb iskolai végzettség, a szakképzetlen ipari munka, vagy a mezőgazdaságban való foglalkoztatottság az átlagosnál alacsonyabb jövedelmet biztosított, így generálta a régi szegénységet (a szegények között az előbbi kategóriák felülreprezentáltak voltak). A globális és szektorális gazdasági változások következtében (átalakul a gazdaság szerkezete) a munka-

8. Az *új szegénység* megjelenésének gazdasági kiváltói-kísérői voltaképpen a következők, például: – a KGST megszűnte, a GDP visszaesése, a reáljövedelmek csökkenése, infláció, szerkezeti átalakítás. (Tarkowska, 2001).

piacot is jelentősen átszabta: a munkapiac szerkezete is megváltozott, immár nem annak a belső differenciáltsága – az a tényező, hogy ki, milyen pozícióval rendelkezik a munkapiacra belül –, hanem a szelekciós mechanizmusa játssza a fő szerepet. A mechanizmusnak az a tétje, hogy ki kerül ki a munkapiacról, és ki tud (képes) bennmaradni. A munkapiacról kirekedtek – mert emberi tőkájukra és tudásokra nincsen kereslet a munkapiacra – hamar elszegényednek, és esélyük sincsen a visszatérésre, vagyis tartós szegénységbe kerülnek. Ők az újszegények, akik elvesztették korábbi pozíciójukat: mint például a Zsil Völgyi bányászok, a nehéziparban foglalkoztatott alacsonyán képzett munkások, a még munkát soha nem talált alacsonyán képzett fiatalok.

Az új szegények túlélési életstratégiáinak a leírása előtt pontosítjuk, hogy mit értünk ezúttal a túlélési életstratégia fogalmán (vö. például Moen-Wethington, 1992).

Életstratégia bizonyos életesemények jövőbeni, ésszerűsített megtervezését, ezek egymásutáni-ságát és fontossági sorrendjét jelenti (Grolier 1999). Ezen belől, ha nem is egyértelműen, de szétválik két dimenzió, a magánéleti és a szakmai-közéleti, amely alapján az életstratégiát ilyen kettő összehangolásaként is felfoghatjuk. Bizonyos meghatározó életesemények (történések, mint például a házasság, az iskolába-állás, pályaválasztás) a közeljövőt illető tervezést feltételezi. Kapcsolatban áll az egyén biológiai és társadalmi életkorával, életciklusával, életlehetőségeivel és képességeivel, illetve a számára rendelkezésre álló erőforrások természetével, ezek mennyiségével (tőketípusokkal, kapcsolati hálókkal).

Megjegyezzük, hogy nehéz kapcsolatot teremteni az interjúból származó élettörténetek alapján az emberek cselekedetei és azok motivációi között. Emögött természetesen egy általános módszertani probléma van,⁹ és, ha az életstratégiákat az elbeszélte élettörténetekből rekonstruáljuk, akkor kénytelenek vagyunk eltekinteni két módszertani problémától: egyrészt a múltra vonatkozó elbeszélések tartalmi számunkra tényként jelennek meg (habár azok inkább vélemények és értelmezések) valamint az életstratégiák következmények lesznek (habár azok a valóságban nyilván egy komplex folyamat részei). A szociológiai elemzések többsége (lásd például Elder, 1974) életstratégia alatt egy eszközt értenek, amit az egyének a társadalmi változások, kockázatok és következmények megértésére és kezelésére használnak. Ugyanakkor a közgazdászok a háztartásban meghozott döntések alapját vizsgálják, és azt próbálják megérteni, hogy a családok hogyan maximalizálják profitjukat¹⁰ (lásd például Schultz, 1974 idézi Moen-Wethington, 1992).

A túlélési életstratégiákat elég nehéz pontosan meghatározni. Módszertanilag az életstratégiákat társadalmi és történeti kontextusba kellett helyezni (ezért tértünk ki a tanulmány elején viszonylag hosszan az átmenet és a kockázati társadalom fő vonatkozására). Ehhez elméletileg modellezni kell az életstratégiákat, analitikusan le kellett írni, hogyan működnek, majd összekapcsolni az életvilág és a társadalmi rendszer szintjét.

Tilly (1987) szerint az életstratégiák a családtagokat és a családok „viselkedését vezérlő implicit szabályok” és az eszközfunkciót töltik be: a háztartás racionális kalkulációinak az eszköze.

9. Természetesen kutatás-módszertani probléma, hogy a múltra vonatkozó események, történések, stb. az elbeszélésben ontológiailag nem tények, hanem vélemények. Az egyének az élettörténeteikben „valamit tesznek a múlttal”, „interpretálják a jelent” és „anticipálják a jövőt” (Magyari, 1990). A jelen perspektívájából fennállhat az is, hogy utólagosan indokokat kapcsolnak korábbi spontán cselekvéseikhez, vagy egyes cselekvéseiket utólag „stratégiáknak” minősítenek. (vö. Gyáni, 2000).

10. Itt most elsősorban az NHE (New Household Economy) új háztartás-gazdaságtan képviselőire gondolunk; háztartás alatt mindazon személyek összességét értjük, akik egy fedél alatt élnek, közösen főznek és étkeznek, valamint közös költségvetésük van („közös kasszán élnek”).

Az életstratégiák követésében (azaz eszközként való alkalmazásában) az egyének (a háztartás tagjai közösen vagy a háztartásfő) előzetesen létező tudásokat és eljárásokat alkalmaznak, amikor a mindennapi élet problémáira és kihívásaira válaszolnak. Más szavakkal, az életstratégiák tanultak, szocializáltak, a közösség kulturális mintájának a részei. Amikor az egyének az életstratégiákban megfogalmazott célok érdekében cselekednek, akkor már előzetesen kidolgozott tudásokra, ismeretekre és késégekre támaszkodnak. Az életstratégiáknak Tilly (1987) szerint a következő komponensei vannak: a kultúra által kidolgozott „recepttudások”, a helyzetfelismerés, a döntés és választás aktusa, a döntés alkalmazása és a következmények. Túlélési életstratégia alatt így tehát érdek révén koordinált, sikerre irányuló társadalmi cselekvést értünk, aminek magas a racionalitás-foka. Jelen tanulmányban a túlélési életstratégiákat a háztartások gazdasági természetű tevékenységeihez kapcsoljuk. Így a túlélési életstratégiák célja a háztartások gazdasági helyzetének a konszolidálása, az erőforrások mennyiségének a maximalizálása. *Túlélési életstratégia* alatt minősítünk minden olyan cselekvést, amit a háztartások gazdasági állapotuk javítása érdekében tesznek. A háztartások gazdasági állapotának a javítását erősen korlátozzák a társadalmi struktúra által kínált eszközök, lehetőségek és erőforrások. A korlátozottságból adódóan az életstratégiák egyszerre „írják le” az *életvilág* és a társadalmi rendszer szintjén zajló folyamatokat (Moen-Wethington 1992). Például, egy háztartás nőnemű tagja munkába állását (ami mikro-szintű cselekvés, az *életvilág* része) a nők munkapiacra elfoglalt általános helyzete és részesedése illetve a női munkának kulturális megítélése (makró-szint, a *rendszer* része) befolyásolja. A családban meghozott döntést (a felnőtt nő munkába állása) a társadalmi rendszer szintjén meghatározza a társadalom által legitimnek és követendőnek tekintett férfi-női szerepek elosztási mechanizmusa, a munkapiac szerkezete (például az, hogy van-e kereslet nehéz fizikai munkára, amit csak férfiak tudnak elvégezni) és a migráció (az, hogy vannak-e vendégmunkások ugyanazon a munkapiacra vagy sem). Az életstratégiákban „közös nevezőre” kell hozni a háztartásban meghozott döntéseket (*életvilág*) a cselekvések lehetséges céljaival és a legitimen felhasználható eszközrendszerrel (*rendszer*). Ha elfogadjuk, hogy az életstratégiák a háztartásokban meghozott döntések aggregátuma (Moch, 1987), és hogy a megvalósítható életstratégiák korlátozottak, valamint ezzel az egyének is számolnak (más szavakkal nem követnek elérhetetlen célokat), akkor valóban összekapcsolható általuk a mikro és a makró társadalmi szint.

Az életstratégiákat a kutatás során ugyanakkor a környezeti kihívásokra és kockázatokra adott *válaszoknak* tekintettük (ezzel biztosítottuk az életstratégiák folyamat-jellegét). Az életstratégiákat három dimenzió mentén operacionalizáltuk:

1. Változások a háztartások szükségleteinek rendszerében.
2. Változások a fogyasztási szokásokban.
3. Változások a gazdasági erőforrásokban.

E három dimenzió indikátorainak objektív eseményeket és történéseket választottunk. (például változások a családi munkamegosztás mintájában, a háztartás kezelésében: a nő elmegy dolgozni és növelik a háztáji termelést). Empirikus eredményeinket, (az interjúk és a megfigyelés során nyert adatokat), mint eddig kiderült, három *elméleti modell* segítségével írtuk le és magyaráztuk: a strukturális válaszok, a racionális választás és az életút megközelítés modelljeivel (vö. Moen-Wethington, 1992).

Az új szegények által alkalmazott túlélési életstratégiákat meghatározó tényezők nem értelmezhetők az 1989 előtti körülmények főbb jellemvonásainak a megértése nélkül. Az államszocialista rendszer deklarált célja az egyelőség, az osztály nélküli és homogén társadalom volt. Ez a célt három fő koordináta mentén kívánták megvalósítani: 1. a teljes foglalkoztatottság, 2. a fogyasztási javak teljes körű ártámogatása (szubvenciója) és az ingyenes orvosi ellátás, illetve 3. biztos és a körülményekhez képest relatíve magas bérek. Mindebben az állam és az állami vállalatok hangsúlyos szerepet vállaltak az nyugdíjazásig tartó munkahely biztosításával, a lakáskiutalásokkal, a gyerek gondozási, tanítási és orvosi ellátás költségeinek az átvállalásával, a szabadidős facilitások (kirándulások, nyaralások, sportolás, kulturális tevékenységek, stb.) biztosításával (Rominska; Zimmy, 1997). Ezt a folyamatot az első generációs városiak akkori életkörülményeik javulásként élték meg. Még akkor is így volt, ha mindezek a szociális természetű juttatások és biztosítások *részlegesek, ellentmondásosok és relatívak voltak*.

Kutatási eredményeink szerint a rendszerváltás előtti társadalmi struktúrák a vizsgált életstratégiákra vártnál jóval erősebben hatnak. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy az aktorok (egyének) döntő többségének az elsődleges szocializációja a rendszerváltás előtt történt. Ennek a szocializációnak eredményeképpen a jelenlegi társadalmi viselkedés nagy hányadát meghatározó kulturális minta egy más, múltbeli helyzetben (az 1989 előtti társadalmi körülmények között) volt működőképes. Az egyének a „régikódok” alkalmazásával értelmezik jelenlegi helyzetüket, és ezzel összhangban cselekednek. Tehát, az a minta, ami a viselkedéseket és a társadalmi cselekvéseket koordinálja, nem felel meg teljes egészében a rendszerváltás után eltelt tizenkét év társadalmi elvárásainak és kihívásainak. Korántsem arról van szó, hogy a kulturális minta maga nem módosult volna. Inkább arra utalok, hogy az egyének társadalmi cselekvését mentálisan olyan koordináták határozzák meg, amelyek ma már egyszerűen nem érvényesek (mint például az állandó szociális ellátás, a mindenkire kiterjedő foglalkoztatottság). Az egyének a múlt rendszer működéséről kialakított társadalmi reprezentációikon keresztül tekintenek jelenlegi helyzetükre, a kockázatokra, valamint a kihívásokra. A túlélési életstratégiák megalapozásakor az egyének vonatkoztatási rendszerként még mindig az 1989 előtti társadalmi struktúrát használják. A korábban megélt viszonylagos társadalmi egyenlőség képze, az államszocialista rendszer által felkínált biztosan követhető életpályák megtapasztalása, valamint a javak méltányos elosztásának hite egy olyan mentális klímát alakított ki az elszegényedett populáció tagjainak nagy részében, ami az általuk alkalmazott életstratégiákat erősebben alakítja, mint a jelenlegi társadalmi viszonyok, amit méltánytalannak, és alapvetően elhibázottnak és igazságtalannak tartanak,¹¹ és jelenlegi helyzetének értelmezésekor folyamatosan visszavonatköztatja mondani valóját a rendszerváltás előtti időszakhoz.

A túlélési életstratégiák szorosan kapcsolódnak a háztartások életpálya perspektíváihoz. Az életpálya perspektívákat a következők határozzák meg: a. az előzetes tapasztalat, b. a szubjektív percepció és c. a jelenlegi helyzet interpretációja.

a. Az előzetes tapasztalat. A kutatás során megkeresett új szegények visszaemlékezéseiből rendszerint hiányoznak vagy elbagatellizálódnak az 1989 előtti mindennapok anyagi gondjai (az

11. Egy 2002 júniusában elvégzett közvélemény-kutatás szerint a romániai felnőtt lakosság 46%-a nem, vagy egyáltalán nincsen megelégedve jelenlegi életkörülményeivel, 32%-a közömbös. 45%-uk azt gondolja, életkörülményeik rosszabbak, mint egy évvel korábban, és 31%-uk úgy véli, egy év múlva még rosszabban fognak élni. A megkérdezettek 58%-a szerint Romániában a dolgok rossz irányban haladnak (ez az arány rendszerint 45 és 60 százalék közötti értéket mutat). Forrás: www.mmt.ro

állandó hosszú sorok az üzletek előtt, a lakások fűtetlensége és az áramszolgáltatás gyakori, rendszeres megszakítása, az alapvető élelmiszerek hiánya, a folyamatos politikai indoktrináció, személyi kultusz, stb.). Ellenkezőleg, többségük megítélésében a rendszerváltás előtti életük sokkal jobb volt. Lényegében két elem jelenik meg szisztematikusan. Az egyik tényező a rendszer irányából elfogadott juttatások és szolgáltatások rendszere (a biztosított lakás, munkahely, állandó jövedelem), ami a *biztonság érzetét* adta, amit most elveszettnek tekintenek. A másik visszatérő elem szorosan kapcsolódik az előbbihez: az *állandóság* és a *kiszámíthatóság* érzete, amit szintén elveszett értéknek tekintenek.

b. *A szubjektív percepció.* Az elbeszélte élettörténetek szerint mindkét változást gazdasági terminusokban értelmezték és – ami itt sokkal fontosabb – élték meg. A *városi* lakáshoz és az ipari munkahelyhez való jutás elsősorban *gazdasági* változást jelentette abban az időben, többnyire az életszínvonal emelkedését és az életkörülmények javulását (vö. Hunya, Réti, Süle, Tóth, 1990; Rominsk, Zimmy, 1997), és nem a politikai cselekvés terének a kiszélesedését, ami egyébként nem is volt lehetséges.

c. *A helyzetinterpretáció.* A rendelkezésünkre álló empirikus adatok szerint a múltira és implicit a jelenlegi helyzetre vonatkozó értelmezések koordinátái a következők: 1. a jövedelemszint (a bérmunkából származó jövedelmek mennyisége vagy hiánya), 2. a háztartás életszínvonala, illetve 3. az egyéni helyzet okaira vonatkozó megállapítások. A fentiek összefüggenek ugyan, de azokat külön kell kezelni.

1. Az általunk vizsgált *új szegények* a helyzetüket kizárólag az anyagi-gazdasági szempontok szerint értelmezik. Specifikusan középosztályi jellegű, politikai vagy egyéb szempontok (például vallási szabadság, sztrájkjog, a szexuális szabadság stb.), nem jönnek számításba. Ez kapcsolható ahhoz, hogy saját megítélésük szerint a 89 előtti helyzetüket is kizárólag anyagi szempontok szerint értékelték. A lehetőségek értékelésében a *pénzben kifejezett jövedelem mennyisége* és *vásárlóereje* a döntő. Érdekes módon a *nem* pénzben kifejezett jövedelmeknek (önköltségen nyújtott szolgáltatásoknak, termékben kapott juttatásoknak, kedvezményeknek) *kicsi* a szerepe. A *készpénz* léte vagy hiánya a döntő az interjúalanyok percepciójában.

2. A helyzetelemzések második eleme szorosan kapcsolódik az előzőhöz (a jövedelemszinthez): ez a háztartás életszínvonala, pontosabban annak szubjektíven megítélt minősége. Az élet minősége alatt a válaszadók a fogyasztás mennyiségét értik, elsősorban az alapvetőnek ítélt élelmiszerek fogyasztását (és beszerzési nehézségeit). Azok a házon kívüli szabadidős tevékenységek, amelyeket csak pénzzel lehet „megvásárolni” (mozi, színház, cukrászda stb.) már csak elszórtan jelennek meg a szabadidős tevékenységek között

3. Az egyének helyzetértelmező szempontjaihoz tartoznak az okok (annak magyarázata, hogy a háztartás életszínvonala mért romlott le, vagy miért nem magasabb a jelenleginél). Itt állapíthatunk meg egyértelmű kapcsolatot jelenlegi és a rendszerváltás előtti értelmezési keret között: az okok egyöntetűen külsők, az egyének akaratától függetlenek, ellenőrizhetetlenek és rendszerszintűek (a környező társadalmi rendszerhez tartóznak, s nem az egyéni cselekvés teréhez): „nem adnak munkahelyeket, nincs, amit csináljunk”, „mindennap megyünk a tanácshoz, hátha adnak valami munkát, de eddig semmi”. A fő okot a környező társadalom, mint rendszer jelenti: a munkalehetőségek hiánya, a politikusok „érdektelensége” stb. amit a valóság is megerősít: ezek az emberek tényleg a struktúraváltás következtében szegényedtek le.

A fentiek alapján az új szegények túlélési életstratégiái a következő koordináták valamelyikére épül:

1. Változtatások a háztartások szükségleteinek a rendszerében.
2. Változtatások a fogyasztási mintában.
3. Változtatások a gazdasági erőforrások származásában.

A háztartások egyik csoportja kizárólag a rendelkezésre álló erőforrásokból próbál meg gazdálkodni, míg a másik csoporthoz tartozó háztartások a rendelkezésre álló erőforrások átcsoportosítása mellett megkísérik ezeket az erőforrásokat továbbiakkal kiegészíteni. A háztartások első csoportja a háztartás gazdasági állapotát kívánja stabilizálni tulajdonképpen a fogyasztás visszaszorításával, míg a második csoportba tartozó háztartások a költségstruktúra jelentős átszabása mellett más erőforrásokat is megpróbál mobilizálni. A túlélési életstratégiák fenti formáit az egyszerűség kedvéért *passzív*, illetve *aktív túlélési életstratégiáknak* nevezzük ezúttal, annak ellenére, hogy mindkettő társadalmi cselekvéseket feltételez. A passzív-aktív dichotómiát a háztartás és társadalmi környezete közötti intenzív interakciók léte, illetve hiánya függvényében használjuk.

A passzív és aktív túlélési stratégiák megnevezés félrevezető, és hétköznapi, így további pontosításra szorul. A két – ideáltipikus – túlélési életstratégiát három dimenzió, az egyének kockázatvállalási hajlandóságának mértéke, az aspiráció célja, valamint a tervezés időhorizontja mentén írjuk le. Tulajdonképpen az aktív túlélési stratégiát modellezzük részletesen, s ehhez viszonyítva a passzív stratégia is könnyen megérthető.

Az alábbi táblázatban a passzív és aktív életstratégia összehasonlítását szemléltetjük:

Túlélési stratégia:	„Aktív”	„Passzív”
Kockázatvállalási hajlandóság	Magas, kockázatkedvelő	Alacsony, kockázatkerülő
Aspirációk célja	Helyzet javítása	Szűk értelemben vett túlélés
Tervezés időhorizontja	Rövid távú jövő, középtáv	Jelen („máról-holnapra”)

A tanulmány elején azt a kijelentést fogalmaztuk meg, hogy az egyének racionálisak. Racionális alatt azt értettük, hogy az egyén olyan túlélési stratégia mellett dönt, amelyik neki és a háztartása számára a legnagyobb haszonnal jár. „A döntési helyzetek egyik osztályozási szempontja alapján különbség van a döntés szempontjából releváns környezeti állapotokra (világállapotokra), s ennek következtében a cselekvési alternatívák következményeire vonatkozó teljes és hiányos informáltság között” (Elster, 1986:5). A döntési helyzetek tehát lényegesen különböznek aszerint, hogy a döntést meghozni kénytelen egyén számára mennyi és milyen minőségű információk állnak rendelkezésre. A döntés minden körülmények között bizonytalannak, kockázatosnak minősül, hiszen a teljes és bizonyos információval való rendelkezés nem lehetséges. Viszont a választás és döntés a leírható annak függvényében, hogy a döntést hozó egyén hogyan viszonyul a kockázathoz. A kockázattal szembeni attitűd lehet pozitív vagy negatív, más szavakkal a kockázatvállalási hajlandóság lehet magas (kockázatkedvelő) vagy alacsony (kockázatkerülő). Kockázatkerülőnek nevezhető az a döntéshozó, aki a biztos alternatívát szigorúan preferálja az azonos várható értékű kockázatos alternatívával szemben (Szántó, 1999). Ha a döntéshozó preferenciája fordított, vagyis a kockázatos alternatívát részesíti előnyben, akkor a döntéshozó koc-

kázatkedvelő (uo.). Az „aktív” túlélési életstratégiákban a kockázatvállalási hajlandóság magas, míg a „passzívak” esetében az aktorok csak azokat a döntéseket részesítik előnyben, amelyeknek a várható következménye biztos(abb), mert a lehető legkisebb költségekkel jár.

A két stratégia különbözik az aktorok aspirációinak a tekintetében is. Az „aktív” életstratégiák – a rendelkezésre álló erőforrások korlátai között, és azokra támaszkodva – a háztartás átlagos helyzetének a javítását célozza, eltérően a „passzívaktól”, amelyek inkább a szűkebb értelemben vett túlélés eszközei. Az aspirációk céljához szorosan kapcsolódik a tervezés időhorizontja, ami az „aktív” életstratégiák esetében a kiterjedtebb: a rövid távú jövőre vonatkozik, szemben a „passzívakkal”, ami csupán a szűk értelemben vett jelenre vonatkozik.

A passzív életstratégiákat leginkább az idős nyugdíjas vagy közvetlenül a nyugdíjkorhatár előtt állók háztartásaiban, illetve a sokgyermekes egyszülős családok alkalmazzák. A passzív életstratégiára jellemző cselekvések a következők például: a nyugdíjkorhatár kivárása, a civil szervezeteken keresztül folyósított és egyéb segélyekből való élés, vágóhídról, éttermi konyhából való étel-szerzés, a saját lakással kezeskedve bankkölcsön fejében, intézetbe, öregotthonba, vagy szélsőséges esetben börtönbe kerülés).

A döntési szituációban a háztartásfő lehet megfelelően vagy hiányosan tájékozott arról, hogy az egyes cselekvési alternatíváknak melyek a következményei, hozadécai. Abban az esetben, ha hiányosan informált, vagy a háztartás reális helyzetét és a szükségleteket pontatlanul értékeli, akkor cselekvésének a sikeres kimenetele bizonytalan, önbizalma csökken. A nyugdíjas, és idősebb korú családtagokból álló háztartások kockázatvállalási hajlandósága így alacsony, ezért inkább a rendelkezésre álló jövedelmekből próbálják visszafogott szükségleteiket kielégíteni. Ezek a szükségletek elsősorban az úgynevezett „közköltséget” (víz, gáz, villany, esetleg telefon¹²), az alapvető élelmiszereket és a gyógyszereket jelentik.

Idézet egy interjúból: „S akkor azt fizettük, s hál’ Istennek (víz)órát vettünk s lejárt az is. Na most már nem mondhatom... nem vagyunk adósok. Azt fizettetik külön. Most már a meleg vizet úgy lehet, nem kell fizetni, mert van szénbon¹³ s ha minden le van vágatva, fűtés, minden akkor az fedezi, azt hiszem. (A fűtést mikor vágatták le?) Hát a tavaly. De a konyhában van kályha. Igaz, a nagyszoba nagyon hideg télen, s oda tettünk be egy radiátort. És a konyhában az a kis kályha van.”

A meghozott döntések egymást meghatározzák, vagyis az egyik meghozott döntés kihat a következő döntésre is, hiszen ugyanabból a pénzmennyiségből kell a különböző szükségleteket kielégíteni: ezért kell a szükségleteket átszervezni (ha például a háztartás úgy dönt, hogy vízórát szereltet be, akkor azokban a hónapokban, amíg a vízóra felvett kölcsönt törlesztik, addig szükségszerűen le kell mondani egyébről, rendszerint bizonyos élelmiszerről)¹⁴ A nyugdí-

12. Az ilyen költségeket Romániában gyakran nevezik az emberek „közköltségeknek”, mert egy részüket (a vízfogyasztás, fűtés stb. költségeit, de nem a telefon díját) tömbházakban közös számla alapján, elosztva fizetik (a szerkesztő megjegyzése)

13. szénbon = „szén-cédula”, román eredetű kifejezéssel, tulajdonképpen: fűtési támogatás

14. Aki vízórát szereltet be lakásukba (társasházakban lakókról van szó), azok mérni tudják családi vízfogyasztásukat, és csak az általunk fogyasztott vízmennyiséget fizetik; ez előnyösebb és ellenőrizhetőbb lehet, mint a hagyományos „közös” – egész tömbházbeli – fogyasztás fizetése.

jas és egyszülős családok leginkább azért alkalmazták az általam passzívnek nevezett túlélési életstratégiákat, mert kevés kockázattal jár: a kitűzött cél elérése az aktorok cselekvésén múlik. Egy példával érzékeltetve: ha egy nyugdíjasokból álló háztartás úgy dönt, hogy vízórát szereltes be¹⁵, akkor a rendelkezésre álló pénzüsszemből (esetleg kölcsönből) megvásárolja a vízórát, és meghatározott időre kiadásait átalakítja. Ebben az egyenletben az a központi tényező, hogy az emberek tudatában vannak annak, hogy az akciójuk sikere kizárólag rajtuk múlik. Például nem gyűjtanak be a kályhába, de ezzel úgy vélik, hogy uralják a helyzetet, s ezzel nem vállalnak olyan kockázatokat, ami a bizonytalanság érzetét fokozná („... tudjuk, hogy nem lesz könnyű, de kiéhezzük”).

„Bevezettük a vízórát, ... októberbe, télidőbe, úgy kértünk kölcsön pénzt. De be kellett vezetni, mert eltörött a fő cső az udvaron, s mindenki be kellett vezesse. Kölcsönkértünk 3.800.000 lejt. Hát az nem volt könnyű! Azt csak mi tudjuk, de megadtuk becsületesen. De senkitől, a bankból vagy hogy... elmenjek, mind a télen, hogy más is... kapott gázpénzt¹⁶ vagy mit tudom én milyen pénzt, én nem kértem senkitől, és én... nem mentem könyöradományért vagy ilyesmi. Nem. Én a két kezemmel. Senkitől nem kértem életembe öt banit¹⁷! Soha”.

Ezek a passzív túlélési életstratégiák azonban erősen korlátozottak, ugyanis az erőforrások állandó összegűek (vö. Elster, 1992). A túlélési életstratégiák passzív jellegét legfőképpen a háztartás és tágabb környezete közötti kapcsolat határozza meg. A különböző társadalmi csoportokhoz való tartozás egyben különböző társadalmi szerepeket is jelent. Nos, a nyugdíjas és egyszülős családok többségének társadalmi szerepvállalása azonban szerény. Szerény társadalmi szerepvállaláson azt értjük, hogy az *új szegények* kevés társadalmi csoportnak a tagjai, kevés társadalmi szereppel rendelkeznek: kisszámú egyénnel tartanak fenn intenzív és gyakori kapcsolatot, viszonyaik erősen korlátozottak, és – ami bennünket most különösen érdekel – erősen helyhez kötöttek. A szerény anyagi körülmények (a fizikai térben való mozgást a jövedelmek szigorúan korlátozzák, az utazás komoly erőfeszítést igényel) a társadalmi kapcsolatokat térben erősen behatárolják: a közvetlen szomszédokra redukálódnak.

(A rokonok segítenek valamiben?) „Nem, mert nem szoktam menni senkihez, nem kérek senkitől semmit, még mikor megszorulok, elmegyek anyumhoz. Van egy barátnőm: Ő is közel lakik hozzánk, még velem, amit egyezzek, egy osztályba voltunk, dolgoztunk is együtt, ha fáj valami nekem, elmegyek elpanaszolom neki, mikor ő is úgy van akkor ő is jön ide hozzám... mit csináljak.”

Az *új szegények* esetében megfigyelhető lokális, helyhez kötött társadalmi kapcsolathálókat (és közvetve a passzív túlélési életstratégiákat) az anyagi-jövedelmi szinten kívül még a következő két tényező befolyásolja: a származási (szülői) család anyagi háttere, illetve (az előzőkhöz kapcsolódva) az *új szegények* egyre növekvő társadalmi dezintegráltsága. A háztartások anyagi-jövedelmi szintjére itt most nem térünk vissza, csak annyit jegyezzünk meg, hogy a társadalmi kapcsolatok folyamatos fenntartásának az anyagi és szimbolikus költségeit az *új szegények* nem

15. A kolozsvári Távfűtési Igazgatóság egyik munkatársának a becslése szerint az ügyfeleik legalább fele idős korú.

16. gázpénz = fűtési támogatás

17. bani = romániai váltópénz

tudják fedezni. A kiterjedt személyes kapcsolathálókat csak állandó anyagi és szimbolikus tőkeráfordításokkal lehet fenntartani. Az egyének közötti társadalmi interakciókat folyamatosan meg kell újítani, a hálózatokba az anyagiak (például az ismerősök fogadásakor felkínált ételek és italok, különféle ajándékok stb.) mellett szimbolikus tőkét kell folyamatosan investálni. Az investálható tőkék hiányában és a helyhez kötöttség miatt a korábban meglévő kiterjedt személyes kapcsolatháló leépültek, és a későbbiekben újak már nem is jöhettek létre. A „megvendéglések” és az ajándékozások hiányában a társadalmi interakciók gyakorisága és intenzitása lecsökkent, valamint a korábbi személyes kapcsolat-rendszerek leépültek, beszűkültek. A személyes-kapcsolatrendszerekben végbement változások fokozatosan szüntették meg a korábbi a közös szabadidős tevékenységekből és ajándékozásokból származó kölcsönös lekötelezettségek rendszerét. Ez azt jelenti, hogy mivel az új szegényeknek nem áll rendelkezésre egy folyamatosan fenntartott kiterjedt kapcsolatháló, hogy nehezen vagy egyáltalán nem „hívhatnak” le a hálózatokról olyan (elsősorban kapcsolati) tőkét, amelyeket felhasználhatnának túlélési életstratégiáik kialakításakor is.

Az új szegények társadalmi helyzetére vonatkozóan azt gondoljuk, hogy a rendszerváltás után leszegényedett háztartások jelentős része kiszakad a „mainstream” társadalomból: dezintegrálódnak, vagyis elveszítik korábbi társadalmi kötelekeiket. A személyes kapcsolatháló gyors leépülése, a rövid idő alatt bekövetkezett elszegényedés, a munkapiacról való tartós távolmaradás egyes kategóriák társadalmi dezintegrálódásának a mutatói. Gans szerint „a társadalom dezintegrációja akkor következik be, amikor a kormány, az üzleti élet és más fontos intézmények elvesztik legitimitásukat; amikor az emberek széles körben elvesztik bizalmukat azokban a szabályokban, amelyek társadalmi életüket irányították, és amikor a tradíciókat nyíltan megtagadják” (1988). A társadalmi dezintegrációnak több fokozata létezik (a társadalom teljes szétesésétől, az atomizálódástól kezdve bizonyos társadalmi csoportok, például a kisebbségek, dezintegrációjáig). Itt most a társadalmi dezintegrációt Gans nyomán abban az értelemben használjuk, hogy *a rendszerváltás után leépültek a szociálisan integratív mechanizmusok, és az új szegények elvesztették személyes kapcsolatrendszereik jelentős hányadát*. Ez pontosabban azt jelenti, hogy az egyének objektív (élet)feltételei megnehezedtek vagy ellehetetlenedtek: az élet a korábbi normák és szabályok elévülésével elbizonytalanodott és kiszámíthatatlanná vált (Ferge, 1991). A társadalmi dezintegrációt – a társadalom főirányától való leszakadást és a személyes kapcsolatháló átalakulását Gans (1988) nyomán a következő dimenziók mentén modelleztük: szegregálódás, munkanélküliség, a társadalmi szolidaritások és kapcsolatháló megszűnése és/vagy beszűkülése.

A munkahely elvesztése (akárcsak a munkahely megváltoztatása előreléptetés vagy elköltözés esetében) természetesen vonja maga után a korábbi munkatársakkal kialakított kapcsolatok alakulását: kihat az interakciók gyakoriságára és intenzitására. A kapcsolatok maguktól szűnhetnek meg, ha azok korábban pusztán személytelen, munkatársi kapcsolatok voltak, más szavakkal, ha nem alakultak ki a formális viszonyok mellett informális baráti viszonyok. Ha a korábbi munkatársak között nem alakultak ki érzelmi kötelek, amit a szabadidős tevékenységek során tovább erősítettek és ápoltak, akkor kapcsolatok átalakulása, esetleg megszűnése szükségszerű. Esetünkben, az interjúalanyok elmondása szerint azonban nem erről van szó. Vagyis nem *csak* arról van szó, hogy ameddig a munkatársak egy vállalatnál dolgoztak, olyan közös szabadidős tevékenységeik voltak, amelyekre a maga fizikai együttlét adott alkalmat (például amikor a gyárból kijövet elmentek sörözni), hanem a munkatársak munkaidőn kívül és munkahely terén

kívül is a találkozás kedvéért keresték egymás társaságát. Nos, ez utóbbi kapcsolatok felbomlásáról van szó, amelyeknek a pusztá munkahelyi térbeli együttlét megszűnte miatt nem kellett volna feltétlenül felbomlaniuk.

A munkahely megszűnése következtében az el-elmaradó, majd teljesen leépülő kapcsolatok hiányát veszteségként értelmezik, amit a „már nem tartozom sehová” életerzés jellemez. A volt munkatársak többségét elsősorban nem formális státusú egyénként emlegetik (akikhez annyi kötötte volna őket csupán, hogy azonos helyen dolgoztak), hanem főleg barátként, akikkel sok mindent együtt tapasztaltak és éltek meg. A – baráti – kötelékek „elszakadását” külső, általuk alig vagy egyáltalán nem ellenőrizhető okoknak tulajdonítják: „bezárták az üzemet”, „kítették” stb. Ugyanezen nem engedhetik meg magunknak, hogy fenntartsák korábbi baráti kapcsolataikat, ami iránt kifejezik explicit igényüket („... nincsen nekünk arra elég pénzünk”).

Az *új szegények* társadalmi dezintegrációjának az egyik objektív mutatójaként tehát a szegregálódást tekintettük, ami az eltérő státusú társadalmi csoportok térbeli elkülönülését jelöli (Jenkcs, 1991). A szegregálódás azonban nemcsak társadalmi egyenlőtlenséget jelent, hanem az erősebb (értsd több erőforrással rendelkező) csoportok gyengébbek felett gyakorolt kényszerét is a szűkös erőforrásokért való küzdelemben (Ferge, 1991). A romániai viszonylatban a szegregálódás elkezdődött folyamat (lásd továbbá Péter 2000; Szelényi, és mtsai, 2001; Pásztor 2002), és főleg az ipari nagyvárosokban megy végbe. A slumosodás következtében a szegénység térben koncentrálnak (uo.), az *új szegényeknek* nagy valószínűséggel *új szegény* szomszédai vannak. A társadalmi és lakóhelyi szegregálódás következtében a korábbi személyes társadalmi kapcsolatrendszerek jelentősen átalakulnak, térben behatároltakká váltak. A társadalmi dezintegráció folyamatát erősíti a munkanélküli állapot, különösen a tartós munkanélküliség (Ferge, 1991). A tartós munkanélküliek mellett az általam vizsgált populáció körében magasan reprezentáltak a korán nyugdíjazottak, a rosszul képzetek és az alacsonyabb iskolázottsággal rendelkezők,¹⁸ akiknek a piacosodás és a kockázati társadalom körülményei között egyre kisebb esélyük van arra, hogy aktív szereplőként visszakerüljenek a munkapiacra. A piacosodás következtében a munkapiac szerkezete és a munkaerő iránti kereslet természete gyökeresen megváltozott. A társadalmi dezintegráció oka strukturális. A munkaerő-kereslet jellege és logikája, illetve az *új szegények* által kínált tudások és készségek között nincs megfelelés: nincs piaci kereslet azokra a tevékenységekre, amit az *új szegények* korábban (a rendszerváltás előtt) betöltöttek, amire viszont van kereslet, azt nem képesek objektív okokból elvállalni (képzetség szintje, rugalmasság hiánya miután az emberek ahhoz szoktak, hogy a rendszer gondoskodik róluk, stb.). A dezintegráció folyamata – társadalmi csoportok „kiszakadása” a társadalom főirányából, a „mainstream”-ből – az *új szegények életvilágában* érzékelt és megélt. Az interjúalanyok a társadalmi kapcsolataikról szóló beszámolóikban a rendszerváltás előtti személyes-kapcsolatrendszereiket vonatkoztatási rendszerként használják:¹⁹ az akkori kapcsolataikhoz hasonlítják jelenlegi kapcsolataikat. A beszámolók többségében a kapcsolathálókra vonatkozóan a következő elemek jelennek meg: a társadalmi interakciók gyakoriságának és intenzitásának változásai, a kölcsönös segélynyújtásban végbement változások, illetve az interakciós partneri kör összetételének változásai.

Az *új szegények* kapcsolatai leggyakrabban közvetlenül a lakóhelyükre szorítkoznak. A passzív életstratégiákat alkalmazó interjúalanyaink véleménye szerint elszegényedésük következtében

18. A romániai szegények kompozíciójáról lásd továbbá Pop; Tesliuc-Pop (2001).

19. Személyes kapcsolatrendszereik alakulására vonatkozóan ugyanazokat az értelmezési sémákat használják, amelyeket az előzőekben a helyzet-interpretációk kapcsán már kifejtettünk.

társadalmi interakcióik száma lecsökkent, hatékony segítségre kevés partnertől számíthatnak, és a saját segélynyújtási képességük is leromlott.

„Ah, a barátok azok, akiknek te adsz, de amikor neked van rájuk szükséged, azok nem segítenek neked. Nem jön most senki. Volt valamikor, rég, 20-30 éve – igen: akkor voltak igaz barátok. Segítették egymást. De most ha a pénzről van szó, akkor senki sem segít. Nem úgy van, mint azelőtt: „gyere, tartsuk meg a feleségem (születés)napját”. Most, ha még egy rokonhoz is elmész, tartanak egy napot, kettőt, hármat – na, egy hetet – de azután el kell tűnjél onnan, mert először is szégyelled, másodsor pedig mert nekik sincsen. Nem zavaró, hogy odamenj, s a fejükön ülj!”

A kapcsolathálókból bekövetkezett változásokat azonban nem lehet megérteni a rendszerváltás előtti állapotok leírása nélkül, már csak azért sem, mert maguk a megkérdezettek jelenlegi helyzetüket szorosán kötik korábbi életkörülményeikhez – bár a kapcsolataik átalakulása később kezdődött, mint 1989-90. Az értelmezéseikben a rendszerváltás előtti kapcsolatok a hasonlóságra és az önkéntes kölcsönösségre épültek. „Hasonlóság” alatt az érzékelt társadalmi egyenlőtlenségek hiányát értik, a társadalmi státusbeli hasonlóságot: mivel majdnem mindenkinek volt munkahelye és állandó anyagi jövedelme, emlékezéseik szerint társadalmi kapcsolathálóikat fenn tudták tartani és képesek voltak ezekbe folyamatosan investálni, ezt objektív tényezők bizonyos mintákba rendezték, de nem akadályozták meg.

„Mentünk a munka után a piacra, együtt vásároltunk, nem számított a pénz, hogy megigyunk valamit együtt. Volt akkor nekünk is annyi, hogy el lehetett menni egy cukiba a barátokkal, valahova kirándulni. Ha dolgoztál, lehetett.”

A kutatás során megismert személyek számára az állandó és rendszerességgel kapott jövedelmek a személyes kapcsolatokba és hálózatokba való beruházások biztosítékát jelentette. Viszont meghatározó volt a munkahelyi emberi környezet megléte, annak – évtizedes – tartóssága. A személyes (informális) kapcsolatokat a munkahelyi munkakapcsolatok mentén kialakult baráti és ismerősi kötéleket az egyének a közös szabadidős tevékenységek alkalmával megerősítették. A visszaemlékezésekben közös kirándulások, rendszeres „egymáshoz való átjárások”, a majálisok, bányavidékeken a bányásznap ünnepségek olyan alkalmakat jelentettek, amikor a hálózatokhoz való tartozás érzését kölcsönösen meg lehetett újítani. A munkanélküliség megjelenésével eltűnt a munkahelyi emberi környezet, de az egyének közötti korábbi hasonlóság is hirtelen megszűnt: társadalmi egyenlőtlenségek jöttek létre. A munkanélküliek munkavállalói státusuk elvesztésével fokozatosan távolodtak el a korábbi munkatársaiktól (akik egyben a távolabbi barátaik is voltak), mert anyagilag megterhelővé vált távolabbi, gyengébb kötésű társadalmi kapcsolatok fenntartása.

„Amióta somázsbán²⁰ vagyok, már nem tudok menni velük mindenfelé, itthon kell üljek s várjak, mert nincsen pénzem csak úgy költeni, csak hogy beszélgessek. Nincs nekem arra most pénzem, a szivarra is alig...”

20. somázs = munkanélküliség, románul

*A közös szabadidős tevékenységek*²¹ mellett az elszegényedett közösségek dezintegrációjának indikátora a stratégiai és közösen koordinált kooperatív cselekvéseknek hiánya (mint például a közös fahordás és favágás – például Balánbányán –, valamint a foci B-k és VB-k erdőben, hordozható tévékészüléken való közös megtekintése, illetve a közös olajsajtolás és pálinkafőzés Magyarpalatkán) a relatív hiánya.

„Régebb többen mentünk a fáért az erdőbe, együtt nyestük le a csapokat s húztuk be a hegyről s tettük fel a remorkára²². Utána itt az udvarban közösen szépen felcirkuláztuk²³, egyik hozta a nagykalapácsot, a másik a baroszt²⁴, azzal vágtuk széjjel, s tettük be a színbe. Egymás fáját ügyeltük. Most nem lehet menni, megfog az erdész, visszaadták az erdőket, s aztán, most ha csak úgy hoznád, lehet fel is jelentenének, mert neked lenne s a másoknak nem.”

Véleményünk szerint azonban az elszegényedett közösségek nem dezintegrálódtak teljesen, más szavakkal nem atomizálódtak. Habár elvesztették társadalmi kapcsolataik egy részét, első sorban a gyenge kötésű kapcsolataikat, mégis ezzel párhuzamosan új típusú társadalmi kapcsolatokat alakítottak ki a közvetlen fizikai környezetükben élő, többnyire hasonló helyzetű szomszédokkal. Ha az egyén és környezete közötti kapcsolatot olyan koncentrikus köröknek tekintjük, aminek a középpontjában az egyén áll, akkor az egyén kapcsolatainak három típusát különböztethetjük meg. A kapcsolatokat az interakciós partnernek az egyén *életvilágában* elfoglalt társadalmi pozíciója (az egyénhez való távolság illetve közelség) függvényében tipologizáltuk. Az egyén kapcsolatai tehát a következők, a legközelebbi pozíció felől a legtávolabbi felé haladva: rokon kapcsolatok, szomszédi kapcsolatok és munkahelyi kapcsolatok. Általában minél közelebb helyezkedik el az egyénhez az interakciós partner, annál gyakoribb és intenzívebb a társadalmi kapcsolat: az egyének többsége általában a rokonokkal tart fenn legszorosabb kapcsolatokat. Ez a romániai felnőtt lakosság körében is így van (Berevoiescu és mtásai, 1999).

Az *új szegények* esetében a kapcsolat-rendszerek lényegesen módosultak. A munkanélküliek esetében az egyén körüli legkülső koncentrikus kör, a munkahelyi kapcsolatoké jelentősen veszít a jelentőségéből. A munkahely megszűnte szinte automatikusan vonta maga után a volt munkatársakkal való, addig létező, munkaidőn kívüli interakciók gyakoriságának és intenzitásának a csökkenését, helyenként pedig megszűnését. Az interjúk alapján azt gondoljuk, hogy átértékelődött az interakciós partner közelségének a jelentése is (magyarán mit jelent az egyénhez társadalmi értelemben *közel lenni*, s ezáltal kapcsolatokat kialakítani és/vagy fenntartani).

A közelség ugyanakkor egyre inkább nem vérségi, hanem területi szempont szerint is értelmeződik. Ugyanis fokozatosan hangsúlyosabb lesz a szomszédokkal fenntartott mindennapi társadalmi kapcsolat, mint a rokonokkal való kapcsolat, annak funkciói (a rokonok körén nem a közvetlen rokon kapcsolatban levőket értjük ezúttal, mint a házastárs, gyermekek, hanem a távolabbi oldal- és felmenő ági rokonokat). A szomszédosági kapcsolatok jelentőségének növekedése a *közelség jelentésének az átértékelése* nyomán következett be. Nem arról van szó, hogy a rokon kapcsolat-rendszerek megszűnnének, hanem arról, hogy felértékelődnek a területi (szom-

21. Nem kizárt, hogy a pénzbeli jövedelmek megnövekedésével a közös szabadidős tevékenységek ismét életre kelnek. Az emberek elbeszéléseiből kiderül, hogy vágyanak a szabadidős kapcsolatokra, hogy az része kultúrájuknak.

22. remorka = utánfutó kocsi, románul

23. körfűrészszel vágták fel

24. barosz = itt: ék, románul

szédsági) alapú kapcsolatok, a szomszédok közötti kötések ereje nő. A mindennapi életben a szomszédok (akik sokszor hasonló anyagi helyzetben is vannak) tulajdonképpen „egymásra vannak utalva”. Ennek az oka, mint már fennebb jeleztük, az anyagi jövedelemszint által korlátozott térbeli mozgáslehetőség: a szomszédal való fizikai találkozások költségmentesen jöhetnek létre. A rokonsági, vérségi kapcsolatok továbbra sem épülnek le, az anyagi megterhelés ellenére az egyik legfontosabb kapcsolat-rendszer marad, viszont ezek mellé markánsan beépülnek a területi elven működő (fizikai proximitás által meghatározott) szomszédsági reciprok viszonyok.

„Van egy szomszédasszony, fenn a második emeleten. Az is, ha kell valami, ha akarok főzni valamit nyugodtan mennek... (...) Testvéreim nem beszélnek velem, mivel a férjem, nem olyan, mint mi, van egy nővérem, van pénze minden. Voltam egyszer a piacon, ottan náluk, Gheorgheni-ba a piacon, adott a sógorom egy fél liter olajat, két csomag cigarettát és négy plikk²⁵ kávét. S kihúzta a kezemből a nővérem. Azt mondta, hogy, ha tudott annyi gyermeket csinálni, tartsa el a családját. (...) Nem beszél velem, pedig van pénze, minden. Mit csináljak?”

A szomszédsági kapcsolatok funkcionális felértékelődése kapcsán jogosan vehető fel a kérdés, hogy mit is jelentenek ezekben a közegekben a rokonsági kapcsolatok? Ha gyakorlati szempontokat követünk, akkor nem léteznek rokoni szálak, csak funkcionálisak (Duneier, 1992). Abban az esetben, ha az egyének számára a kapcsolatok funkcionalitása fontos, mert azok az ő túlélési eszközeit is jelentik, akkor az egyének a rokoni kapcsolatokat kiegészítik, erős kötésű alternatív köteleket alakítanak ki, amelyek elsősorban „funkcionálisan” hasznosak, viszont érzelmi töltetük is van. A szomszédok között kialakított újszerű köteleket Duneier nyomán (1992) „helyettesítő atyafisági köteleknek”²⁶ nevezem.

A helyettesítő atyafisági kötelek szomszédok között alakulnak ki, és a felek közötti viszony központjában a kölcsönös segítség áll. Egymáshoz viszonyulva olyan szerepeket töltenek be, amit rendszerint rokonok, más családtagok szoktak betölteni. A kapcsolat viszont rendszerint túllép a kölcsönös segélynyújtáson, és érzelmi, kölcsönös ragaszkodást jelentő érzelmi töltetet is nyer. A másik félnek való bevásárlás, az erdőben gyűjtögetett gomba megosztása és közös elkészítése, a háztáji munkák elvégzése már nem csak alkalmoszerű segélynyújtás, hanem átmegegy az egymásról való gondoskodásba. Ezek a „helyettesítő atyafisági” kapcsolatok tulajdonképpen átmetszik a két fél háztartása közötti határokat: a közös ételkészítések és bevásárlások, esetenként mosások átfedik a két – egymással atyafisági viszonyban lévő – háztartás intim szféráját: a háztartások funkcionálisan és érzelmileg is kapcsolódnak egymáshoz.

Az atyafisági viszonyban lévők a tűzhely és a főzés közössé tételével részben egyesítik a háztartásokat, tehát kvázi-rokoni kapcsolatokat hoznak létre. Mindez akkor válik a leghangsúlyosabbá, amikor a területi-szomszédsági alapon kialakult helyettesítő atyafisági kötelek mentén az egyik fél öröklí a másik anyagi javait. Az öröklés intézménye minden társadalomban elsősorban vérségi alapokon működik. Az, aki helyettesítő atyafisági kötelék mentén jut (természetesen ellenszolgáltatások fejében) az örökséghez, formálisan is a korábbi tulajdonos „rokonává válik”, mint ahogy a rokonná válást érzelmi síkon valóban bizonyos értelemben meg is élik, és szövegeikben ki is fejezik ezek az egyének.

25. plikk = boríték, itt: kis tasak zacskó, románul

26. Eredetiben: „*alternative substitute tie*”

„Nagyon jól egyezek az egyik szomszédasszonnyal (ő idősebb sokkal, mint én), D. asszonnyal, segít is rajtam nagyon sokat. Aztán, ha lehet, segítjük mi egymást, ha lehet, elmegyek elviszem a szemetet, vásárolok neki, elviszem.”

„Itt ez a szomszédasszony. Ő még segít. A fiának adtam a házat, amíg élők, addig az enyém. Aztán ha meghalok, akkor az övé.”

A helyettesítő atyafisági kötelékek a fizikai közelség mellett a már említett, sajátos módon megélt és elbeszélte *hasonlóságra* épülnek. A kötelékek „két végén” elhelyezkedők társadalmi pozíciója hasonló. A helyettesítő atyafisági kötelékek szorosak (gyakran és rendszeresen találkoznak egymással, közösen vesznek részt a túléléshez elengedhetetlen tevékenységekben). Ezért jegyeztük meg fennebb azt, hogy a dezintegráció ellenére, az egyének nem atomizálódtak. Más szavakkal, a vizsgált leszegényedett populáció számára rendelkezésre álló kapcsolatrendszereket a hasonló szociális pozíciójú, kevés számú egyén alkotja (általában kettő, maximálisan hat-hét), és a hálózatok többnyire zártak (nehezen lehet bekerülni). A zártság a rendelkezésre álló anyagi erőforrás mennyiségének a függvénye: az *új szegények* nagyobb hálózatokat nem képesek fenntartani. A hálózathoz tartozók közötti kötések erősek.

A passzív túlélési életstratégiákra vonatkozóan tehát következtetesként azt fogalmazhatjuk meg, hogy azokat a rendelkezésre álló jövedelem mellett a területi helyváltoztatás képessége és a rendelkezésre álló erős kötésekkel álló szomszédsági és/vagy rokoni kötelékek határozzák meg. A passzív túlélési életstratégiák működésének alapja a területiség és a hálózatok tagjai közötti kölcsönös segélynyújtás.

A háztartások másik csoportja, a rendelkezésre álló erőforrások átcsoportosítása mellett megkísérli ezeket az erőforrásokat továbbiakkal kiegészíteni; ez utóbbiakat *aktív*aknak neveztük. A következő életstratégiákkal találkoztunk a kutatás során (az alábbiak természetesen a valóságban egymással keverednek):

- A nő úgynevezett „*rövidszoknyás munkát*” vállal. (A nő tipikusan olyan munkát talál, aminek szembetűnő kelléke a *rövid szoknya*: bárpultosnő, pincérnő stb. A háztartásban a nemi szerepeket felcserélik: a nő a szürke vagy fekete gazdaságban dolgozik, ahol jellegzetesen az itt „*rövidszoknyásnak*” nevezett munkákat könnyebb találni – olykor fekete munkát jelent ez, vagy olyant, amiben ki s fizetést kap az alkalmazott. Az munkaadó minimálbért könyvel el, ennek megfelelően alacsony adót egészségbiztosítást fizetnek be. Eközben a férj – aki munkanélküli – a házimunkát „vállalja el”.

- A háztartási szükségletek felélesztik, erősítik a falusi kapcsolatokat (falun vagy a városszélen gazdálkodni kezdenek, élelmiszer termelése céljából). Ez azok esetében történik, akiknek falun vagy városszélen földjük van („visszakapták”). Ez ritkán jelent meggazdagodást, reális megélhetési esélyt, hiszen eszköztelen, piacon nem boldoguló, megfelelő hálózati kapcsolatokkal nem rendelkező, sokszor ráadásul idős emberekről van szó.

- A háztartás tagjai vallást váltanak (gazdasági megfontolásból neoprotestáns hitre térnek át, és olyan felekezetbe lépnek be, ahol erősebbek a kölcsönös segélynyújtási lehetőségek. Mivel ezen emberek számára adott felekezet lelki támaszt is nyújt, őszinte követői, tagjai lesznek adott tanoknak, az anyagi-lelki támaszt összefüggően élik meg – tehát rendszerint nem arról van szó, hogy hideg, ravasz számítással, önérdékből válnak az illető felekezet tagjává);

- A háztartás lakás-mobilitásra kényszerül (a család eladja lakását, és az árából egy olcsóbbat vásárol, a pénzkülönbözetből pedig fenntartja magát);
- A háztartás tagjai az anyagi javaik egy részét pénzzé teszik: eladják feleslegesnek ítélt anyagi javaikat (például régi bútorokat, más használati cikkeket, segélyszervezetektől kapott ruhákat, szerszámokat);
- A család egyik tagja házvezetői pozíciót vállal (elmegey házvezetőnek, gyereket gondozni, idősebbeknek, öregeknek bevásárolni);
- Szezonmunkát vállalnak bel- vagy külföldön (termékbegyűjtés, erdei gyümölcs gyűjtése, éti csiga-gyűjtése); esetleg napszámos lesz a feketepiacon (főleg az építkezésben), illetve marginális erőforrásokat hasznosít (fémhulladék gyűjtése, csempészás, hozzáértők esetében CD-lemezek írása, illegális fuvarozás stb.);
- Lakás egy részének kiadása, albérletbe;
- Illegális tevékenységekkel kezd el foglalkozni (prostitúció, alkohol-kereskedelem, harci kutyák tenyésztése, kutyaviadalok szervezése stb.)

A fentebb felsorolt túlélési életstratégiákban közös elem, hogy elsősorban az úgynevezett gyenge kötésű személyes kapcsolat-rendszereket vesz igénybe, míg a passzív életstratégiák elsősorban vagy kizárólag a szomszédokra és a rokonokra támaszkodnak, amely viszonyban a kötések erősek. A szomszédok és a rokonok között a viszonyok szorosak, más szavakkal a közöttük lévő kötések erősek (Granovetter, 1982). A kötések erősek: informálisak, vérségi, térben közeliek. Így a kapcsolati háló maga is „sűrűbb”: a csomópontját jelenti egyének közelebb vannak egymáshoz.

Ezzel szemben a munkatársak, ismerősök között a kapcsolatok „lazábbak”, rendszerint személytelenek és formálisak, vagyis a közöttük lévő kötések gyengék. A munkatársak és ismerősök által alkotott személyes kapcsolat-rendszerek, hálózatok alacsonyabb sűrűségűek mivel több egyén alkotja, és a hálózat különböző pontjain elhelyezkedő egyének (mint például a munkatársak ismerősei, rokonai) személyesen nem is ismerik egymást, nem kerültek közvetlen kapcsolatba egymással – a háló csomópontjai távolabb vannak egymástól. Viszont, az erős kötésű hálózatoktól eltérően, a gyenge kötésű hálózatok kiterjedtebbek. Ez a szóba forgó jelenségek szempontjából azért fontos, mert a túlélési életstratégiák a kiterjedt, gyenge kötésű hálózatok lehetővé teszik, hogy e stratégiák *aktívak legyenek*. Más szavakkal, ha rendelkezésre állnak gyenge kötésű, kiterjedt személyes kapcsolatok, akkor az egyének nagyobb valószínűséggel alkalmazhatnak aktív életstratégiákat (lásd: Granovetter, 1982). *Ha az egyéneknek sikerül a hálózataik mentén – minél több – jóllehet laza kapcsolatú – egyénhez kapcsolódnia, akkor nagyobb az esélyük külső (nem háztartáson belüli) erőforrásokat mobilizálni.*

Az erős kötésektől eltérően, a gyenge kötések fenntartása energiát, időt, és főleg anyagi befektetést igényel, egy mindig fennálló gazdasági bizonytalansággal, kockázattal jár (uo.). Azok a háztartások, amelyek – mint láttuk – erősen korlátozott anyagi lehetőségekkel rendelkeznek, inkább az erős kötésekre, és a viszonyossági alapon működő hálózatokra alapoznak. Ők nem képesek vállalni a gazdasági bizonytalanságot, így nem is kockáztatnak a gyenge kötésekbe beruházni. a közvetlenebb, sokszor valóban *térbelileg* is közelit jelentő kapcsolatokra alapoznak. Viszont, azok a háztartások, amelyek rendelkeznek az anyagi erőforrások adott szintjével – további kutatások témája az, hogy mekkora ez a szint –, vállalják a gazdasági kockázatokat, megkísérelnek a gyenge kötések mentén növelni erőforrásaikat. Leginkább azok a kétszülős háztartások

vállalják a gazdasági kockázatokat, amelyekben az egyik szülőnek van egy biztosnak tekintett jövedelemforrása (ez lehet akár munkanélküli segély, fizetés, végkielégítésből megmaradt pénz, stb.), illetve amelyben legalább az egyik fél nem helyhez kötött. (Az egyszülős családoknál, vagy amelyekben az egyik felnőtt gondozásra szorul, a háztartásfő alig hagyhatja el a lakóhelyet, mert folyamatosan felügyelnie kell a beteget vagy a gyermekeket).

A továbbiakban nézzük meg a legfontosabb aktív túlélési életstratégiákat. Ezek közül az egyik a leggyakrabban alkalmazott az ún. „*rövidszoknyás-munka*”.

A „*rövidszoknyás-munka*” iránti keresletet főleg a szolgáltatások jelentik. A fiatal lányok és nők által végzett munkára az élelmiszerboltban vagy a butikban, illetve a bárban, gyorsétteremben – ahol az alkalmazottak jellegzetes viselete a miniszoknya –, valamint a piacon és a város forgalmas utcáin elhelyezett asztalok mellett van szükség. A kiszolgálói vagy eladói szerepkör egyáltalán nem attraktív, a kimondottan nőiesnek tekintett „*rövidszoknyás-munka*” presztízse a nők körében is alacsony. A beszámolók szerint a folyamatos lábon való állás minden évszakban egyformán kellemetlen és megterhelő: „télén mínusz 10 fokban s nyáron a napon 40 fokon egész nap nem könnyű itt árulni”. Érdekes módon az alacsony presztízst hangsúlyosabbá teszi, hogy a munka jellegénél fogva a tevékenység a nem zárt térben a nagyközönség előtt elrejtve, hanem éppen ellenkezőleg, nyílt társadalmi térben, mindenki előtt zajlik. Ennek ellenére, a „*rövidszoknyás-munka*” iránti kínálat magas: az aktorok általában szkeptikusak saját esélyeik felől, hogy más, jobb munkát találjanak maguknak. A felszolgálói vagy árus állásokat mindig hamar elfoglalják. Az állásokért való versenyben a tanulmányait frissen befejezett fiatal, továbbtanulni nem szándékozó (nem képes) lányok folyamatos belépési szándéka (kényszere) csak fokozza a nyomást és rontja az idősebbek esélyeit. Egy-egy megüresedő állásról leginkább személyes úton szereznek tudomást; egyik interjúalany sem a Munkaügyi Hivatalon keresztül jutott az álláshoz. A „*rövidszoknyás-munka*” iránti kereslet fenntartásában fontos tényező, hogy az iskolázottság nem jelenik meg tökéként. Az iskolázottság nem garancia arra, hogy „jó állást” lehessen találni, ami legitimálja azokat, akik ezt a fajta alacsony presztízstű munkát kénytelenek végezni: „... ismerek olyant is, hogy egyetemmel árul ő is, a másik piacon. Ő sincs semmivel előbbre, mint én”.

A „*rövidszoknyás-munka*” megnevezés természetesen egy metafora, sűríti azokat a jelentéseket, amelyeket az aktorok ezzel a munkával kapcsolatosan kialakítanak. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy ne csak nőkről van szó, amire a „szoknya” utal, hanem típuson belül több változatot el tudunk különíteni a kutatók körében, sőt többféle foglalkozást is el lehet különíteni. Általában a kisebb városokban, de főleg a válságos, mono-indusztriális központokban él ez az életstratégia a különböző formáival, ott, ahol a szegénység koncentrációja magasabb.²⁷

Az mozgató tényezők, amikért a „*rövidszoknyás-munka*” elterjedhetett, az előző politikai rendszer irracionális iparosítási és várostervezési politikája: tiszta formája az egy üzem – egy új város. Egy várost bizonyos gyár köré fejlesztettek ki. A gyár a mesterségesen fenntartott gazdasági állapotok megszűnése után életképtelenné, értelmetlenné vált, s a rá épülő város szociális válságba került.

A „*rövidszoknyás-munkát*” az ilyen gazdasági átszervezés és leépülés nyomán munkanélkülivé váltak háztartásában alkalmazzák. A stratégiát az új munkapiaci kereslet határozza meg. Így a munkapiacian elsősorban a terciér szektorban van kereslet (a szolgáltatói társadalom fokozatos

27. Empirikus kutatásunk során leggyakrabban a Zsil Völgyében, Tordán és Balánbányán találkoztunk vele, de jellemző Kolozsváron is, azokra a volt ipari munkásokra, akik az átszervezett ipari létesítményekben dolgoztak.

kiépülésének, és az ipari „füstös gazdaság” leépülésének következtében). Ez elsősorban a kereskedelemre és a szolgáltatásokra vonatkozik. A munkaerő keresletet elemezve, a következő profilú munkaerőre van szükség; a ezek Az ideális munkavállaló profiljai²⁸:

a. Felsőfokú végzettséggel rendelkezik, fiatal, maximum 35-40 éves, van előzetes tapasztalata, (ha férfi, akkor az előny), katonai szolgálatát letöltötte, van saját autója (opcionális, de jó, ha van), kommunikatív készsége van, számítógépet kezel, és idegen nyelvet beszél, jó megjelenésű. Szintén előny, ha nagy a munkabírása (egészséges), lojális a céghez, megbízható, és túlórákat is vállal (*fehérgalléros munka*);

b. Maximum 35-40 éves, szakmunkás, vagy tapasztalata van az illető profilban, B kategóriás hajtási jogosítványa van, katonai szolgálatát letöltötte, férfi, munkabírása nagy és egyszerre több munkára alkalmas, megbízható (*kékgalléros munka*).

c. Fiatal lány vagy érett korú nő, érettségi, maximum 35-40 éves, szép, megbízható, hajlandó 10 órát is dolgozni, jó kommunikációs-készséggel rendelkezik, és hajlandó az átlagfizetés alatt is (beleértve szürke és fekete) munkát vállalni (eladó ABC-ben, butikban, piacon, üzletben, felszolgáló bárban, stb.) Ez az amit mi *rövidszoknyás-munkának* nevezünk – s ezzel adjuk a típus egészségének a metaforikus nevét.

A válságos régiókban²⁹ a legnagyobb munkaerő kereslet a c. pontban említett, „rövidszoknyás” munkára van. A kereslet összefügg a mono-indusztriális övezetek jogi státusával: az a cég, amelyik itt folytat tevékenységet, adómentességet élvez.

A stratégia lényege a következő: azokban a háztartásokban, amelyekben a férj elvesztette munkahelyét, a felnőttek voltaképpen szerepet cserélnek. Mivel a munkaerő-kereslet „elnőiesedett”, a nők munkát vállalnak, a férfiak pedig otthon maradnak, és megpróbálják ellátni a háztartást. A nők a gyengén fizetett, sokszor illegális eladói vagy felszolgálói munkaköröket töltik be (piaci eladó, butikban, bárokban, üzletben dolgozó nő). A „rövidszoknyás-munkában” az alkalmazás időtartama általában rövid, a munkáltatók, a jogi viszonyokat kihasználva többnyire rövid időre (egy-két-három hónapra) alkalmazzák a nőket, mivel ennyi idő alatt jár le az úgynevezett „próbaidő”.³⁰ A próbaidő lejárta után (gyakran az eladó által „felhalmozott” leltári hiányra hivatkozva) a munkáltató felmond az alkalmazottnak. Mivel a rendszer ciklikus, a munkapiacon ugyanazok a szereplők (munkaadók és munkavállalók) tulajdonképpen folyamatosan helyet cserélnek: a nők mintegy egyik munkáltatótól a másikig „vándorolnak”, ezzel tartva életben a rendszert, ami az anyagi erőforrásaikat (a fizetéseiket) biztosítja. Az állandó bizonytalanság és a folyamatos cserélődés adja a munka „rövidségét” (természetesen a munkaadó nem fizeti az időszakos és folyamatosan megújuló munkavállalóinak a társadalombiztosítást, az ideiglenes munkát nem jegyzik a munkakönyvben sem, és a munkaadókat semmi sem kötelezi az alkalmazásukra). A rendelkezésre álló kapcsolatháló szerepe a „rövidszoknyás-munka” esetében rendkívül fontos, hiszen a rotációs rendszerbe való bekerülés, és az utólagos „kezeség” (egyik munkaadó „garanciája” a másik irányába) a tét. Az életkor és a munkavállaló nő megjelenése, testi szépsége, amit tőkeként lehet megjeleníteni, szintén fontos tényező ebben az egyenletben.

28. Az empirikus adat a www.piata-az.ro web-oldal kereslet oldaláról származik. Az oldal Kolozsvár és a vonzáskörzetéhez tartozó helységekre vonatkozik.

29. Romániában a hivatalosan válságosnak nyilvánított övezet a következő hét: Nyugati Érchegység (bányászat), Nagybánya (színesfém feldolgozás), Szeben-Kiskapus (vegyipar), Prahova Völgye (kőolajipar), Vajdahunyad-Kalány (kohászat), Zsil Völgye (szénbányászat), Brassó, mint több ágazat miatt hátrányos övezet. Forrás: www.gov.ro

30. Az alkalmazás és a munkaszerződés megkötése közötti periódus.

A „*rövidszoknyás munka*” működtetéséhez tartozik továbbá az a sajátos klíma, ami az aktorok közötti társadalmi jelentésteret kitölti. Az aktorok a női munkavállalók, a munkaadók, és az otthon maradó munkanélküli (többnyire középkorú, de nem csak) férfiak. Érdekes módon a rendszer tulajdonképpen a munkaadók mellett a munkanélküli férfiak hatékony hozzájárulásával marad fenn. Itt elsősorban a munkásosztályra mindenhol jellemző munkáskultúrára és munkaéthosra épülő attitűdökre utalunk. A munkáskultúrában a nemek közötti éles értékbeli és funkcionális különbség alapján a női munka értéke is rendkívül alacsony (Willis, 2000). A női munka presztízse elhanyagolható a férfimunkához képest (ami mindig „nehéz fizikai” munkát jelent ebben a jelentésben). A munkáskultúrában a férfimunkának a nehézsége (sok energiát, határozottságot, elszántságot igényel) mellett erős szexuális töltete is van (uo.). A beszédben, testtartásban, mozgásban, a fizikai erő objektív jegyeinek a fitogtatása (izmok, nehéz tárgyak elmozdítása) az értékesnek tartott maszkulinitás kifejezése. Mindez a férfi-nő kapcsolatának állandó reprezentálása, kifejezése, a hatalmi viszonyok tudatosításának az eszköze (Willis 2000). A férfi a nő feletti a hatalom birtokosa, beleértve a nő feletti rendelkezést is. A munkanélkülivé válás új helyzetet teremtett a nemek közötti kapcsolatokban, hiszen a férfi „a háztartásba szorult”, amit lényegében a saját munkájához képest mindig is leértékelt volt, mert a nők végezték, akik nekik voltak alárendelve.

„Mi most egy fizetésből élünk. Nekem itten mondhatom, hogy elég jól adnak; hát mégis másokhoz képest egyelőre elég jól fizetnek. Osszuk-szorozzuk ahogyan lehet, mert nincs mit csinálni. Ő mindent csinál itthon, ő mos, főz, hát, ha itthon van, akkor nincs amit csinálni. Nekem sem könnyű, mert olyan nagyon fiatal már nem vagyok, munkahelyet is, szakmát is változtatni, biza bándán³¹ dolgozni, ott mese nincs... Hogyha itthon vagyok, én is csinálom, de legtöbbet itthon ő csinálja, mos, főz, takarít, nem az, hogy nem csinálom én is, de a többet ő csinálja. Megváltozott...”

A nemi szerepcseré azonban legtöbbször csak látszólagos. A nőnek a „rövidszoknyás-munka” elvégzése után a háztartásbeli tevékenységeket is el kell látni, így kettős teher terheli, ami sorozatos konfliktusok forrása. A férfi a szocializált patriarchális mintájához az új körülmények között is ragaszkodik, hiszen az identitásának a forrása. Mind a házimunka, mind pedig a „rövidszoknyás-munka” értéke a férfiak szemében alacsony (annak ellenére, hogy a háztartás túlélését biztosítja). A „rövid szoknya” a társadalmi térben is megjelenített patriarchális viszonyoknak a kelléke. A „rövid szoknya” a női munka társadalmi státusát *re*-prezentálja, és elvállalja viselőjétől: a női (kevésbé értékelt) munkát szimbolizálja, s egyben legitimálja a munkapiacon kínált alacsony béreket és rossz munkakörülményeket. A „rövidszoknyás-munkáról” mindannyian hasonlóan vélekednek, munkaadók és „eltartottak” egyaránt: a férfiak – ezért működhet a rendszer. A megfigyelt szexista töltetű megjegyzések a „rövid szoknya” kapcsán, a „rövidszoknyás-munkát” végző fiatal lányok és nők jelenlétében körében szerzett „szexuális tapasztalatokkal” való dicsekvés a munkanélküli férfiak poszt-legitimációs mechanizmusainak elemei. Tehát ezek a megjegyzések, habár a viselőiről szólnak, mégis a férfiakról beszélnek: identitásmegerősítő és feszültségoldó, valamint poszt-legitimáló funkciójuk van (vagyis ezzel magyarázzák azt, hogy miért nem vállalják el a meglévő, de „nőies” munkákat, mint például a textilipar kínálta lehetőségeket).

31. bándá = futószalag, románul

„Nagyon nehéz, őszintén mondom (...). A férjem nem dolgozik, néha, hogyha kap valami munkát elmegy napszámosnak. Ez viszont nagyon kevés, az ajutor social-ja³² még buszjegyre sem elég. (...) Engem sem fizetnek valami jól, pont hogy kenyérre elég. Itthon meg nem segít szinte semmit, egész nap el van menve a barátokkal, azt mondja munkát keres, de nem tudom, hogy merre van. Néha hoz haza valami kevés pénzt, de legtöbbször nem. Aztán meg persze éhes, tálalj neki, (...) a gyerekek is éhesek. A takarítás, mosás csak az én dolgom, már alig bírom.”

A romániai városi lakosság jelentős hányada elsőgenerációs városlakó, akik főleg a hetvenes és nyolcvanas években tetőzött iparosítás során költöztek városba. A defenzív tradicionalizmusnak is nevezhető túlélési életstratégia leginkább az elsőgenerációs városlakókra jellemző. A stratégia lényege, hogy a háztartások gazdasági megfontolásokból aktivizálják, és/vagy intenzívebbé teszik, illetve továbbra is fenntartják a származási faluban élő rokonaikkal a kapcsolataikat. Ez a stratégia nem teljesen új, abban az értelemben, hogy egyrészt az elsőgenerációs háztartások valószínűleg sohasem szakadtak el teljesen attól a környezettől, ahonnan száraztak, másrészt pedig a 89 előtti hiánygazdaság körülményei között éppen ezek a kapcsolatok jelentették a szükséges élelmiszerek beszerzésének egyik fő forrását. Ez az életstratégia most kétféle formát ölt. Egyik formájában a háztartások tagjai tulajdonképpen kétféle életmódot folytatnak, a hét egyik részében – többnyire hétköznap – fizikailag a származási faluban tartózkodnak, és megművelik a visszakapott földet, vagy a háztáji kertet. A városba hétvégén térnek vissza „...két helyen lakunk, sokat vagyunk ottan”. Az általuk elfogyasztott élelmiszer döntő többségét ők maguk termelik meg. Ezen háztartások tagjai a formális gazdaság szempontjából inaktívak, nyugdíjasok vagy munkanélküliek, valamint rendelkeznek földtulajdonnal. A defenzív tradicionalizmus másik formájában a kapcsolat a származási faluban élőkkel való kapcsolat kevésbé intenzív: időszakos, és az elfogyasztott élelmiszereknek csak a kisebbik hányada származik ebből a forrásból, inkább kiegészíti a városban megvásárolt élelmiszereket. Ezen háztartások tagjai többnyire gazdaságilag aktívak, vagy a falun felhasználható erőforrásaik korlátozottak „keves földet kapott vissza az édesanyám, s aztán ott vannak az otthoni testvéreim, nekik is kell”. Ennek a túlélési életstratégiának még egy további típusa is említést érdemel. Ez utóbbi a városban lokalizálható ugyan, de a tevékenység agrárjellege miatt egyértelműen ebbe a kategóriába sorolható. A tömbházak környékén végzett háztáji agrártevékenységekről van szó: a tömbházak táján alakítottak ki kis kerteket és/vagy háziállatokat tartanak. Ez a gyakorlat is a múlt rendszer idején jött létre, és többnyire szintén az elsőgenerációsokra jellemző a leginkább. Az „elfoglalt” terület használata nem legális, viszont a hatóságok által tolerált, az egészségügyi problémák ellenére. A falu-város köteleket hasznosítása tehát elsősorban a rokoni szálakra épül, és a vérségi alapú társadalmi kapcsolat-rendszereket helyezi működésbe. A kapcsolatok célját tekintve, elsősorban az élelmiszerek beszerzésére vonatkozik. A falu-város köteleket kiaknázása nem a rendszerváltás utáni életstratégia: az elsőgenerációs városiak és a rokoni szálakkal rendelkező más városiak a ’89 előtti hiánygazdaságban is alkalmazták.

„Jó, hogy falun is meg van a mindennapi munka, meg van a mit tudom én, de más, másképp van, ha ott már van egy kicsi kerted, bár egy kicsi majorságod, meg mit tudom én. Jó, hogy először befektetsz, mert befektetsz. Az első évben nem jön ki, mondjuk... nem (jön ki annyi

32. „ajutor social” (ázsutor szociál) = szociális segítség (itt: pénzbeli)

pénz) amennyire vársz, de már... második évbe' másképp, van, mert, hogyha 10 majorságból, 8 megvan máskép jössz ki, 5-öt mondjuk, hozzá el egy városra, eladod abból veszed a kenyeret, a többiből mondjuk mit tudom én... megin' veszel... szóval ezek ilyen... én – én úgy látom, s úgy láttam, hogy meg lehet élni”

Az ebbe a körbe tartozókra jellemzőek az ilyen beszélgetések, az ilyen számolgotások, aminek gyakran az a következtetése, hogy „ha van valami” induló-forrás, akkor „végül is meg lehet élni”. A szezonmunka és a marginális erőforrások hasznosítása, valamint a vendégmunka (fém és papír-hulladékok, erdei gyümölcsök, csigák gyűjtögetése és a begyűjtő központokba való beszolgáltatása) fontos életstratégia, viszont periodikus (az évszakok által meghatározott), ezért ciklikusan alkalmazott. Viszont jelentősen hozzájárulnak a háztartás élelmiszerekkel való ellátásához. Az alap-élelmiszereket (krumpli, paszuly) az őszi termés-betakarítások alkalmával szerzik be, illetve cserélik el. A személyes kapcsolathálók itt is fontosak, főleg abban az értelemben, hogy a gyenge kötések mentén lehet információt szerezni arra vonatkozóan, hogy „hová lehet menni”.

„Van, van itt is gyümölcszedés, fent a Palócsainál, a Györgyfalvi negyed végébe', (...) akár-hova megy gyermek egy nyári szezonra, mindig átverik, én is mint felnőtt elmentem, ezelőtt 2 évvel-3 évvel. Jó követelnék, me' követelnék, mit tudom én azt a 12 veder cseresznyét megszedni például, vagy 12 veder meggyet, ha nincs meg akkor másnap nincs, amit jelentkezzél, me' nem vesznek fel, mert napszámos vagy, persze nem napjára fizetnek, haza hozni nem hozhatsz mondjuk, 1 kilónyi, ha azt is, ha engedik, s ha okos vagy, me' persze én, mi szegény nem állok neki egy vederrel és haza hozzam, (...) volt olyan helyzet is, hogy láttam fogta a vederrel és kiment a túsófelén, mert ismerte a helyet és tudta, hogy mit kell csinálni. (...) Egyszer én ledolgoztam az egész hónapot, és mondom, ezelőtt 3 évvel 8 ezer lejt kaptam egy egész álló hónapra”.

Egy másik – 1997 óta, amikor a 17-es, 19-es, 22-es Sürgősségi Kormányrendeletek nyomán a gazdasági szerkezetváltozás hangsúlyosabbá vált, és megjelentek a végkielégített munkanélküliek, a közbeszédben „ordonácások”-nak is nevezett egyik csoportja lett az új szegényeknek – életstratégia a lakóhelyi mobilitás. Tipikusan városi jelenség, és kizárólag a tömbházakban lakókra érvényes, és működő ingatlanpiacot feltételez. A tömbházak magas rezsiköltségei miatt a munka nélkül maradt háztartások – de nem csak – egy része eladja lakását és ugyanabban a városban, vagy kisebb, szomszédos városba, esetenként a származási faluba költözik. Abban az esetben, ha a felhalmozott rezsiköltségeket a háztartás már nem tudja kifizetni (viszont saját birtokában van a lakás) a ház elárverezését megelőzendő a tömbházlakást eladják, és egy olcsóbbat vásárolnak (rendszerint egy rosszabbnak minősülő zónában). Az árkülönbözetből pedig kiegyenlítik a tartozásukat, és a napi kiadásokat fedezik. Nem ritka az az eset sem, amikor ugyanaz a háztartás újabb, lefele való lakóhelyi mobilitásra kényszerül: „...nem laktunk mindig itt. Laktunk a Grigorescuba is, de el kellett adni a lakást, aztán az Aranyos utcában, s utána kellett ide jönnünk... nem tudom mi lesz tovább.” Kolozsvár esetében a közeli Torda városa jelenti ez egyik célt azok számára, akik elköltözni kénytelenek, az alacsonyabb lakásárak miatt (lásd részletesebben Pásztor 2002).

Az ipari hulladékok gyűjtése és beszolgáltatása tipikusan városi jelenség. Ipari városokban és nagyvárosokban alkalmazott túlélési életstratégia (Balánbányán, Kolozsváron, Tordán és

Petrozsényben lényegében ugyanolyan formában találkoztam vele). Tipikusan férfimunkának tekintett, a legalitás és illegalitás határán mozog. Két fő szereplője van: az ipari hulladékgyűjtő, illetve az akinek pénz ellenében ezt beszolgáltatják, viszont a hatóságok magatartása is jelentős. Többnyire fémhulladékokra vonatkozik, de egyesek például papírt, üveget, betontörmeleket, műanyagot is gyűjtenek (beszédés, hogy egyik válaszadóm a saját mesterségét, mint „cartonagiú”, magyarul kartoner/kartonszedő nevezte meg). A begyűjtők illegálisan tevékenykednek, viszont létezik egy hallgatóságos, de explicit formában sohasem megfogalmazott „egység” gyűjtők, az ipari egység és a hivatalos hatóságok között. A hulladék jogilag az ipari egység tulajdonát képezi, viszont ezt a jogát anyagi okok miatt nem érvényesíti. A hatóságokkal közösen – monoindustriális városok esetében, mint például Balánbánya, és részben, mint Torda, az ipari egység képviselői a városi tanácsban is jelen vannak – eltűrik a fémhulladékok gyűjtését, addig, amíg az adott helyekre korlátozódik, és nem lép át adott határokat. Más szavakkal a hatóságok informálisan kijelölik azokat a zónákat, ahol „szabad” gyűjtögetni: a már nem működő, leszerelt ipari egység környékén, vagy bányavárosokban a derítők, meddőhányók tetején. A „megegyezés” a limesek felől kölcsönösen előnyös a felek számára, hiszen így válik lehetővé egy jelentős réteg számára a túlélés, ami a hatóságok számára nem kerül pénzbe „...tudjuk hova lehet menni, mert onnan nem kergetnek el, s elég jól lehet kapni”. (Átlagosan egynapi munka után 45-55 000 ROL (kb. 1,5 USD) lejt lehet keresni). Abban az esetben, ha ezeket a határokat megsértik, akkor már formális szankciókat is foganatosítanak a megszegőkkel szemben. „Megtaptam a bírósági papírt. Ebben három évre ítélték, pedig ugyanazt csináltam, mint eddig, de a Wetter³³-nél megfogtak”.

Sajátos túlélési életstratégia a valláskonverzió, a vallásváltás. Lényege, hogy a tradicionális, történelmi egyházat elhagyják, és neoprotestáns (leggyakrabban a baptista, jehovista és pünkösdisták) vallásra térnek át. A valláskonverzió természetesen nem csupán gazdasági okai vannak. Mi most azonban csupán azt a folyamatot kíséreljük meg leírni, aminek az elbeszélők szerint gazdasági indokai voltak („átkeresztelkedés”). Az említett gazdasági indokok között a válaszadók a direkt anyagi támogatás különböző formáit említették: „gyógyszerrel segítenek, s van, amikor pénzt is kapok”, vagy „a testvérek ételt hoznak s nem hagynak magamra, télen pedig ruhát”. Az anyagi vonatkozás mellett kiemelték a közösség integráló hatását is: „...így most én is tartozom valahová”. A stratégiát fokozatosan alkalmazzák, abban az értelemben, hogy a valláskonverzió mechanizmusának több szakasza van. Annak ellenére, hogy ez eltérő a különböző közösségek esetében (eltérő a rekrutáció folyamata és a bekeresztelkedés rítusa és ceremóniája) az elbeszélésekből kiemelve a közös vonásokat, nagy általánosságban a következő szakaszokról beszélhetünk. Első szakaszban a célegyház valamelyik teljes jogú tagja megfigyelés alatt tartja a jelöltet, s erről beszámol, majd formálisan is felvételre ajánlja. Ha a közösség az ajánlást elfogadja, akkor a jelöltet próbaidőszak alá vetik, majd ha megfelel a követelményeknek, akkor egy ceremónia nyomán teljes jogú taggá válik. Anyagi természetű segélyekre, támogatásokra csak a teljes jogú tagság elnyerése után válik lehetőség. Az említett vallási közösségek rekrutációs bázisának jelentős részét képezik tehát az új szegények, akik elsősorban anyagi megfontolásból váltanak vallást, viszont nem elhanyagolható a társadalmi integráció iránti igényük sem.

33. A balánbányai bánya egyik tárnáját hívják így.

KÖVETKEZTETÉS

Összegzésképpen: a romániai rendszerváltás nyomán a gazdasági átmenet, a piacosodás és a kockázati társadalom megjelent az új szegénység és az új szegények. A megváltozott körülmények között az elszegényedett populáció megkísérelt alkalmazkodni, a rendelkezésre álló (anyagi) erőforrások és személyes kapcsolatrendszerek függvényében túlélési életstratégiákat követni.

A többszörösen depriváltak inkább *passzív életstratégiákat* alkalmaznak, és erős kötésű, de kis kiterjedésű társadalmi hálózatokra támaszkodnak. A rokon kapcsolat mellett egyre markánsabban növekszik a szomszédsági alapon kialakult „atyafisági alternatív kötelekek” sora, amik egyfajta „új rokonsági” csereviszonyokat hoznak.

Az új szegények helyzetértékelésében erőteljesen van jelen a jogtalanság, igazságtalanság érzete, illetve a perspektíva hiánya, és olyan sémákkal értelmezik jelenlegi helyzetüket, amelyekre az előző rendszerben szocializálódtak. A viszonylag több erőforrással rendelkező „új szegény” háztartások a gyengébb kötésű társadalmi kapcsolatokra támaszkodva *aktív életstratégiákat* próbálnak követni. A kilencvenes évek változásainak következtében a korábbi rendszerben kidolgozott – éppen maga a rendszer által az egyén számára kínált-diktált – életstratégiák érvényüket veszítették, és az új rendszer már nem kínál (nem kínálhat) „kész” életstratégiákat: ezeket az *életvilág* szintjén az egyéneknek kell felépíteni. Ezek közül a legfontosabb a „rövidszoknyás-munka”, a napszám (és a vendégmunka, ami nem képezte a jelen tanulmány tárgyát). A bemutatott túlélési életstratégiák ideáltípusok: a valóságban több formát öltve és természetesen keverve jelennek meg.

FORRÁSJEYZÉK

*** *Anuarul Statistic*. (1998) Bukarest: CNS

*** *Grolier encyclopedia* (1999) 1 Disc Edition, Grolier Inc.

Andorka Rudolf (1995) *Szegénység és szociálpolitika a 90-es években*. Budapest: Közgazdasági Kiadó

Beck, Ulrich (2000) „Túl renden és osztályon” In Angelusz Róbert (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum

Berevoiescu, Ionica és mtsai (1999) *Fețele schimbării. României și provocarea tranziției. (Az változás arcai. Románia és az átmenet kihívásai)* Bukarest: Nemira

Duneier, Mitchell (1992) *Slim's Table. Race, Respectability, and Masculinity*. Chicago: Chicago University Press

Elder, George. H. (1974) *Children of the Great Depression: social Change Life experience*. Chicago: Chicago University Press

Elster, Jon (1986) „Racionális választás” In Felkai, Gábor és mtsai. (szerk.) *Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. Budapest: Új Mandátum

Emigh, Rebecca Jean, Szelényi, Iván (szerk.) (2001) *Poverty, Ethnicity and Gender in Easter Europe During Market Transition*. Westport, Connecticut, London: Praeger

Ferge Zsuzsa (1991) *Szociálpolitika és Társadalom*. Budapest: ELTE Szociológia Intézet, T-Twins könyvkiadó

- Ferge Zsuzsa (1996) „Introduction” In Ferge Zsuzsa, Sík Endre, Róbert Péter, Albert Fruzsina *The Social Costs of Transition – International Report*. Vienna: Institut für die Wissenschaften vom Menschen
- Gans, Herbert (1988) *Middle American Individualism. The Future of Liberal Democracy*. International Edition: The Free Press
- Genov, Nicolai (1999) *Managing Transformations in Eastern Europe*. Paris: UNESCO-MOST
- Granovetter, Mark (1974) *Getting a Job*. Thousand Oaks, London: Sage Publications
- Granovetter, Mark (1982) *The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills: Sage Publications
- Hunya Gábor, Réti Tamás, R. Süle Andrea, Tóth Gábor (1990) *Románia 1945–1990. Gazdaság– és politikatörténet*. Budapest: Atlantisz Medvetánc
- Jencks, Christopher (1991) „Is the American Underclass Growing?” In Jencks, Christopher, Peterson, Paul E (szerk.) *The Urban Underclass*. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- Magyari, Nándor–László (1990) „Emlékkockák” In *Átmenetek* 1991.1.
- Moch, Luis. P. (1987) „Historians and Family Strategies” In *Historical Methodology* 1987. 20.
- Moen, Phillis, Wethington, Elaine (1992) „The Concept of Family Adaptive Strategies” In *Annual Review of Sociology*. 1992. 18. 233-251.
- Molnar, Maria (1999) Sărăcia și protecția socială (Szegénység és szociális védelem) Bukarest: Editura Fundației „România de Mâine”
- Newman, Katherine S (1999) „Dolgozó szegények: alacsony bérezésű munka a harlemi ifjúság esetében” In *Budapest Negyed* 1999. 4.
- Pásztor Gyöngyi (2002) „Elszegényedési és slumosodási folyamatok Kolozsváron” (kézirat, a szerző hozzájárulásával)
- Péter László (2000) „Povert and Underclass Formation Process in balan and Temelia” In www.yale.edu/ccr/povertyproject/romania
- Péter László (2002): „Az Aranykorszak örökösei?” A politikai szellem fenomenológiája. Tanulmány a romániai átmenetről a kolozsvári BBTE diákjainak politikai kultúrája példáján”. WEB 2002. 10.
- Pop, Lucian, Teșliuc, Cornelia Mihaela, Teșliuc, Emil Daniel (2001) Sărăcia și sistemul de protecție socială. (Szegénység és a szociális védelem rendszere) Iasi: Polirom
- Silver, Hilary (1996) „Culture, Politics and National Discourse of the New Urban Poor” In Mingione, Enzo szerk. *Urban Poverty and the Underclass*. Malden: Blackwell Publishers
- Spéder Zsolt (2002) *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó
- Szántó Zoltán (1999) *A társadalmi cselekvések mechanizmusai*. Budapest: Aula Könyvkiadó
- Szelényi Iván, Ladányi János, Kligman, Gail, Tomova, Ilona, Csepeli György, Dzambazovic, Roman Csizmady, Adrienne, Péter László (2001) *Poverty and Ethnicity*. (kézirat)
- Tarkowska, Elizabeta (2001) „An Underclass without Ethnicity: The Poverty of Polish Women and Agricultural Laborers” In Emigh, Rebecca Jean, Szelényi, Iván (szerk.) *Poverty, Ethnicity and Gender in Easter Europe During Market Transition*. Westport: Connecticut, London: Praeger
- Tilly, Linda, Scott, James W. (1978) *Women, Work, and Family*. New York: Holt, Riehart, Winston
- Willis, Paul (1999) *A skacok*. Budapest: Új Mandátum